

Alternatív zenekarok dalszövegei és a posztmodern
irodalomtanítás lehetséges kapcsolódási pontjai

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI ÉS MŰVÉSZETI KAR
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

Alternatív zenekarok dalszövegei és a posztmodern irodalomtanítás lehetséges kapcsolódási pontjai

Témavezető:

Dr. Kispál Dániel

Egyetemi adjunktus

Készítette:

Pető Martina Andrea

Rajz- és vizuáliskultúra-tanár;
magyartanár szak

Osztatlan tanárképzés

2022. november

Tartalomjegyzék

1. „ <i>De mi mehet a fiatal fejekben?</i> ” (Lovasi 2017: 307)	4
1.1. „ <i>Járj nyitott szemmel, és vigyázz magadra jól!</i> ” (30)	4
1.2. „ <i>A következő buszon rajta leszek én is</i> ” (Lovasi 2017: 23).....	6
1.3. „ <i>Nincsenek válaszaim, én is befelé lesek</i> ” (Likó 2016: 70)	9
2. „ <i>Mondok valamit: meg akarlak hatni</i> ” (Lovasi 2017: 82)	11
2.1. „ <i>Az egyetlen forradalmár vagyok a városban</i> ” (Lovasi 2017: 13).....	11
2.2. „ <i>Jönni fog egy lovas</i> ” (Lovasi 2017: 28).....	14
3. „ <i>Nem olvassák a verseit</i> ” (Likó 2016: 123).....	19
3.1. „ <i>Minden napnak elég a maga baja</i> ” (Lovasi 2017: 301).....	19
3.2. „ <i>bárcsak azt mondanám amit te szeretnél</i> ” (Bérczesi 2021: 108)	26
3.3. „ <i>Dízelízű vad romantika</i> ” (Likó 2016: 127)	32
3.4. „ <i>viszek egy mindig újra föl-földobott követ</i> ” (Beck, Erdős, Grecsó, Háy, Karafiáth Orsolya, és mtsai 2013: 31).....	40
4. „ <i>A költő messzire költözik</i> ” (Likó 2016: 123)	43
5. „ <i>Annyi legyen csak, amennyi muszáj</i> ” (15).....	46
<i>Irodalom</i>	48
<i>Elektronikus és internetes források</i>	51

1. „*De mi mehet a fiatal fejekben?*” (Lovasi 2017: 307)

1.1. „*Járj nyitott szemmel, és vigyázz magadra jól!*” (30)¹

- Rosszat tettem, de nem kaptam büntetést. Miért viselkedjek erkölcsösen, ha nem tartatják be a szabályokat?
- Ez Gügész gyűrűjére² emlékeztet engem.
- Nem tudom mi Gügész gyűrűje.
- Ó, egy élvezetes fejtörő. Platón feltette a kérdést. Hogyha volna egy láthatatlanná tévő gyűrűd mi tartana vissza a legszörnyűbb büntettek elkövetésétől.
- Ez pont olyan, mint Sauron gyűrűje A Gyűrűk urában.
- Óóó, én meg A Gyűrűk urát nem ismerem.
- Az egy fantáziaregény-sorozat, amiben a gyűrű láthatatlanná tesz, viszont erkölcsileg is korrumpál.
- Óóó. Lehet neked Platónt kéne olvasnod, nekem meg A Gyűrűk urát.
- Kezdjen inkább A hobbittal³.
- Mi az a hobbit?
- Egy kis szőrös lábú odúlakó emberszerű lény.
- Óóó, neveztek már hobbitnak, de sosem tudtam mi az. (13)

A párbeszéd egy népszerű amerikai vígjátéksorozatból való. A beszélő felek egy kamasz fiú és egy egyetemi professzor. A téma az erkölcsi dilemmája a fiúnak, aki ezzel a bölcs tanítóját keresi meg. A probléma megoldását egy-egy általuk ismert történetből olvasható stratégia mentén képzelik el. A felhozott példák (a görög mitológia és a 20. századi fantasy irodalom) pedig jól szemléltetik a kettejük közt meglévő előzetes ismeret-beli különbségeket, ami származhat abból is (a nagy kor- és előképzettség-különbség okán), hogy más a saját kultúrájuk.

¹A Tankcsapda szövegőja, Lukács László a Pokol című dalának utolsó sora. A Tankcsapda egy népszerű magyar szövegcentrikus rockzenekar, 1989-től létezik és napjainkban is aktív. A zeneszoveg.hu nem jegyzi ezt a mondatot egészében, azonban a videoklip végén így hangzik el, mintegy parafrázisaként Dante Isteni színjáték című művében olvasottaknak, a Pokol kapujának feliratának: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”.)

²A történet az antik görögöktől származik, megjelenik Platón Államában és a 19. században Friedrich Hebbel: Gyges és gyűrűje című drámai műve

³J.R.R. Tolkien A Gyűrűk ura regényeinek előzménye. A párbeszédben a regényekre utalnak (a sorozat az 1990-es években játszódik), azonban filmek is készültek belőlük. 2001–2003 között A Gyűrűk ura, majd 2012–2014 között A hobbitból is filmes trilógia lett, így terjesztve ki népszerűségüket újabb generációkra.

A sztereotípiákat alapul véve, a professzor a magaskultúrában, míg a tizenéves fiatal a populáris kultúrában éli mindennapjait, megküzdési stratégiáiknak ez ad alapot.

A populáris kultúra termékei, mint ez a tévésorozat is, kikerülhetetlen részeit képzik a mindennapjainknak. Ha csak ezt a sorozatot, *Az ifjú Sheldont* (2017-ben jelent meg az első évad, 2022-ben már a hatodikat kezdik el streamelni) és ennek elődjét, az *Agymenőket* (2007–2019) emeljük ki, akkor is felmerülhet bennünk a kérdés, hogy tudomány és szórakoztatás hogyan kapcsolható össze, főleg ilyen népszerű formában. Azok, akik rajongói (voltak) ennek a szituációs komédiának, nem feltétlenül a tudomány nézőpontjából figyelték azt. Véleményem szerint, melyet saját élményeimre alapozok, a sorozat képes volt az arra fogékony nézőben elindítani az érdeklődést a természettudományok felé. Én a középiskolai tanulmányaim során találkoztam vele, így ismerkedve meg a *Doppler-effektussal*, amikor azt az egyik főszereplő halloweeni jelmezként vizualizálta, vagy a *Schrödinger* macskája elmélettel, amely visszatérő gondolata volt a sorozatnak.

Ugyanakkor a populáris kultúra termékeit is népszerűsítette, mint a képregények vagy a sci-fik, fantasyk. Újra bekerült a közbeszédbe és újabb generációk előtt elevenedett meg a *Star Trek*, a *Star Wars*, *A Gyűrűk ura*, *A hobbit*, és a különböző szuperhősök alkotta univerzumok. A több generáció egyszerre történő megszólítása folytatódik az *Agymenők* előzménysorozatában, ahol a főszereplő Sheldon (az elméleti fizika doktora) gyermek- és kamaszkora jelenik meg az 1990-es években. A szerzők ezzel a lépéssel a fiatalabb nézőket újra el tudták érni, nemcsak a húsz vagy harminc éves korosztályt, hanem a tizenéveseket is. A nosztalgikus korokba való helyezés igen népszerű napjainkban, a tömegkultúra gyakran él ezzel, a fiatalok pedig vevők erre. Például a *Goldberg család* a 80-as években, az *Amerika Huangjai* a 90-es években játszódik, és mindkettő a kamaszokat szólítja meg. A divat világában (fast fashion) is ez tendencia mutatkozik. Az öltözködésben is újra megjelentek a 80–90-es években népszerű szabások, alapidarabok, de a minták is innen valók. A felfedezés örömeivel vásárolják a tizenévesek az elmúlt ötven év népszerű zenekarainak (*KISS*, *Guns N' Roses*, *Nirvana*) grafikájával ellátott pólókat, és ismerkednek meg zenéjükkel akár feldolgozott, akár eredeti formájában.

Hogyan használható fel mindez az irodalomoktatásban, és van-e ennek létjogosultsága? A tömegkultúra beemelhető-e a közoktatásba és ha igen, akkor milyen formában? Melyek azok a művek, műcsoportok, amiket hasznosíthatunk a tanórákon? Dolgozatomban ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására teszek kísérletet a populáris kultúra egy olyan szegletéből, mint a magyar alternatív zene.

1.2. „A következő buszon rajta leszek én is” (Lovasi 2017: 23)

Bókay Antal (2006: 30) tanulmányában a következőket írja: „A magyarországi irodalomtanítás mai általános állapotának legnagyobb problémája éppen az, hogy döntően egy tradicionális irodalomfelfogás, egy közel kétszáz éve született irodalomtudományi koncepció alapján áll [...] még ma is a pozitivista-filológikus megértési stratégia marad a meghatározó irodalomtanítási diskurzus.” Ezt a nézetet osztja több írásában Arató László is: „A magyartanítás azért van válságban, mert 1978 óta nem reagált radikálisan a megváltozott szociokulturális környezet kihívásaira; nem alkalmazkodott a változásokhoz.” (Arató 2003)⁴

Milyen változások zajlottak le? Miben jelentkeznek ezeknek a jelei? Hogyan reagálhatunk rájuk? Elsőként magát az irodalomtanítást kell megvizsgálni. Hogyan használhatunk egy elavult modellt? Milyen más alternatívákat találhatunk? Bókay (2006) az irodalomtanításnak három modelljét különbözteti meg, ezek a premodern, a modern és a posztmodern, a 19. és a 20. század első, illetve második felének nagy művészettörténeti irányzatait képzik le. Ezeknek az alapja mindig az irodalomtudomány felől közelíthető meg, az újabban keletkező művek érthetlenségének elkerülése végett a hozzájuk kapcsolódó megértési stratégiákon is változtatni kell, következésképpen ezeknek meg kell nyilvánulni a tanítási folyamatban. Az idézetben kiemelt pozitivista-filológikus megértés az életrajz és korrajz műben való megnyilvánulására koncentrál, minél több adatot, információt gyűjt össze, azonban magára a műre csak kevésbé fókuszál. Ezt nevezi ma Arató László (2003)⁵ „helyett-tanítás” -nak. A 21. századra olyan mennyiségű információhalmazt gyűjtöttünk össze, aminek tárolására megvannak az eszközeink, ezeknek a felkutatására (és a kutatásra való ösztönzésre) kellene inkább koncentrálni, nem pedig a bemagolására. Hiszen a tudomány is különböző rész tudományokra, ágakra bomlott, így nem is várható el, főleg a közoktatásban, hogy a készségfejlesztés helyett a lexikális tudást helyezzük előtérbe. Mivel napjainkban is ez a tendencia figyelhető meg, így méginkább népszerűbbé válnak az oktatásban a „művégtagok”

⁴ Arató László (2003. február 21.): Tizenkét tétel az irodalomtanítás válságáról. *Élet és Irodalom*. Letöltés: <https://www.es.hu/cikk/2003-02-24/arato-laszlo/tizenket-tezis.html> (2022. 09. 02.)

⁵ Arató László (2003. február 21.): Tizenkét tétel az irodalomtanítás válságáról. *Élet és Irodalom*. Letöltés: <https://www.es.hu/cikk/2003-02-24/arato-laszlo/tizenket-tezis.html> (2022. 09. 02.)

(Arató, 2003)⁶, vagyis a tételeket tartalmazó kiadványok, olvasmánykivonatok, zanzásított videós oktatóanyagok.

Már az ezredfordulón is érzékelhető volt a változtatás egyre erősödő nyomása, az irodalomtanítás kihívásairól, feladatairól Bókay (2006) azt mondta, hogy a miközben még a modern és későmodern irodalom diskurzusát próbálják meg integrálni a tanítási gyakorlatba, addig már újabb szemlélet jelenik, jelent meg, melyet szintén be kellene vezetni. Erre irányuló törekvések meg is jelentek, de ez a megkésettség nem számolható fel ilyen rövidtávon. Kispál (2022: 129) a Nemzeti alaptantervet elemezve mutatja be a változás lehetséges irányát, az aktuális helyzetet:

„Mikor tehát a tanterv azt mondja, hogy irodalmi tananyagunkban kiemelt funkciót kell betölteniük azoknak az alkotóknak, akik erkölcsi magatartásukkal, illetve az ezen magatartást reprezentáló életművükkel egyfajta mintaként szolgálnak a társadalom számára, úgy ahhoz az – legfőképp szintén a 19. századi kultúrafogalomra épülő – irodalomfelfogáshoz közelít, amely az irodalmi alkotások nemzetnevelő, nemzetépítő funkcióját helyezi középpontba. Így pedig eltávolodik az irodalomnak a posztmodern szemléletétől, ami szerint az irodalmi alkotások elsődleges funkciója nem egy morális perspektíva, hanem sokkal inkább esztétikai, tehát a befogadóban inkább a műalkotás keltette szépség megteremtődése a legfontosabb, nem pedig a nevelő jelleg.”

Amikor a rendszer kétarcúságáról ír feltár egy újabb lehetséges okot a mindennapi gyakorlatban hogyan Ez pedig a tananyag mennyiségének okán kimaradó kortárs irodalom tanórai feldolgozásának elmaradása, ami pedagógusokra is kihat, vagyis nekik sem kell a napi gyakorlatba beiktatni újabb értelmezéseket, így a hagyományos elképzelésekkel tudnak pályájuk végéig boldogulni Kispál (2022). Ezt támasztja azzal is alá, hogy „napjainkban is azt láthatjuk, hogy valamely tudományos iskola nézetrendszere kisebb-nagyobb mértékben – főként a felsőoktatásból kikerülő kezdő pedagógusok hatására – begyűrűzik az osztálytermekbe.” (Kispál 2019: 25)

Lehetséges módja ennek a változásnak a konstruktív pedagógia felőli megközelítés. Eszerint, mint ahogy a posztmodern modellben is a befogadó kap hangsúlyt, az ő megértési folyamata kap főszerepet (Kispál 2019). Ráadásul ahhoz, a pedagógus részéről is szükséges

⁶ Arató László (2003. február 21.): Tizenkét tétel az irodalomtanítás válságáról. *Élet és Irodalom*. Letöltés: <https://www.es.hu/cikk/2003-02-24/arato-laszlo/tizenket-tezis.html> (2022. 09. 02.)

változtatás a gyakorlatban, nekik is át kell menniük a konceptuális váltáson az oktatási folyamatot illetően (Nahalka 1997c). A konceptuális váltás a konstruktivista pedagógia egyik alapfogalma, és célja. Ez azt jelenti, hogy „Az eredeti, meghatározó elképzeléseknek, a világlátás alapstruktúráját alkotó elemeknek a radikális átalakulását a pszichológiában konceptuális váltásoknak nevezzük”. (Nahalka 1997b) Vagyis a (tanuló) egyén a már meglévő tudásbázisához úgy tudja hozzáadni a friss tudást, információkat, hogy átalakul a belső értelmezői rendszere. Később a tanultakat előhívva használni is képes lesz, mert elfogadta a megváltozott kereteket, magában felépítette az új rendszert, melybe a tudományos magyarázat, annak tényleges megértésével járt. „A tanulás eszerint nem más, mint állandó konstrukció, a belső világ folyamatos építése. Amikor tanulunk, akkor az elsajátítandó információt értelmezni próbáljuk. Ez az értelmezési folyamat a korábban már elsajátított ismeretek bázisán zajlik.” (Nahalka 1997a) Ez a folyamat sokrétű, így befolyásolja például a tanulói a motiváció, az előzetes tudáshalmaz, melyet birtokol, a beépítendő tudásanyaghoz való viszonya, a pedagógus személye stb. Ráadásul hosszú időre is elnyúlhat, miközben többször következik be valamilyen váltás. Saját példával bemutatva: 5. évfolyamosok megismerkedése a Bibliával, mint irodalmi alkotással, Krisztus születése majd a Napkeleti bölcsek története. A Jézuskát ismerik, hogy ő hozza a karácsonyi ajándékot, majd megtudják, hogy ő ugyanaz a személy, akinek a születést ünnepeljük karácsonykor. Ekkor még nincs bennük ellentmondás, elfogadják, megértik. Aztán szembesülnek azzal, hogy az ő születésétől számoljuk az időt, amit történelem órán egy idővonallal szemléltettek neki, ami bejelölték, hogy Kr. e., illetve Kr. u. Ez már ellentmondásos volt számukra, mert az időt nem tudták így kezelni, elképzeleli. Vagyis kiderült, hogy az Ószövetség keletkezésének idejét sem értették. Ekkor már néhány tanuló teljesen kizárt a hallottakat. A következő órán a Napkeleti bölcsek következtek, de nem tudták, hogy ez az esemény (még a tankönyvi részlet elolvasása után sem) Jézus születéséhez kötődik. Többen nem tudták értelmezni, hogy miért nem karácsony volt ekkor. Gyanítom, hogy a kreatív mentés következett be, és valami karácsonyfás, égősoros jászol képe jelent meg előttük, vagyis magát az információt változtatták meg. Azonban pár tanuló elkezdett érdeklődni is, miután a történetben szereplő mirha és tömjén jelentésére került a sor. Olyan kérdéseket tettek fel, hogy az osztálytermük falán a feszület akkor emiatt van-e ott, mert Jézus így halt meg, vagy miért ölték meg, ha ő volt a megváltó? Vagyis össze tudták magukba egyeztetni az új tudást, pár tanóra után megtörtént a konceptuális váltás, de csak úgy, hogy ők magukban elfogadták annak új értelmezői keretét is.

1.3. „Nincsenek válaszaim, én is befelé lesek” (Likó 2016: 70)

Az elérni kívánt modell vízióként lebeg előttünk, a posztmodern irodalomtanítás. Ennek jellemzői, hogy befogadó- és élményközpontú, játékos, popkultúra alapú, vagyis a mindennapi élményekre alapoz; metatermészetű, a véleményekre fókuszál; figyelembe veszi napjaink irodalomtudományi irányzatait és ezeket értelmező modelleket használja; az intertextualitásra és a hipertextusokra épít. (Bókay 2006) Fontos kiemelni még a digitalizáció hatását, az internet elérhetőségének kiszélesedését, annak mindennapos használatát. Ennek a következménye a hipertextualitás, a széttöredezettség, illetve a szövegek és képek, a vizuális információhordozók arányának a megváltozása is, melyek szintén hatással vannak az olvasási szokásokra, motivációra, a befogadásra és a feldolgozásra is.

Ezeket a jellemzőket alapul véve az olvasóvá nevelés mint az irodalomoktatás egyik feladata is egyszerűbben elképzelhető. Knausz (2002) három elvet fogalmaz meg, amelyek segítségünkre lehetnek az oktatás folyamán: a perspektíva elve, a személyesség elve és a közös figyelmi jelenetek elve. Vagyis fontos, hogy ki, mit, mikor és hogyan értelmez, illetve a megismertek előzetes, saját sémához való illeszkedése, ebből adódóan tudja megérteni a befogadó az olvasottakat, így tud vele azonosulni. Ezeket az elveket használja Arató, aki a szocialista Magyarország kultúrpolitikájának 3T rendszerére asszociálható 3P-rendszerként parafrázálja és teszi népszerűvé a gondolatot. Eszerint a 3P, három p betűvel kezdődő angol kifejezés, amelyeket figyelembe kell venni az oktatás során. (Arató 2017) Personal, popular és present (sorrendben a jelentésük: személyes, népszerű és jelen) vagyis a tananyag legyen személyes, a tanulók érdeklődését állítsa a központba, ehhez a legmotiválóbb és érthetőbb út a diákok saját kultúráján át vezet, vagyis a tömegkultúrán. egyen jelenközpontú, merítsen a mindennapokból, a kortárs kontextusból. A populáris kultúra beemelése nem a magaskultúra elvetésére vagy lecserélésére irányul, hanem a posztmodern modell szerinti újragondolás alapjaként funkcionál, mert „a populáris kultúra, mint nem elhanyagolható jelentőségű megértési séma jelenlétére is alapozunk, ha a magaskultúra narratíváinak közvetítése során a túlsó partot is figyelembe vesszük, azt a túlpartot, amelynek ismerete nélkül nem lehetséges a két kultúra közötti hídépítés.” (Arató 2006b) Gombos Péter a 2017-es olvasási szokások mérésének értékelésekor a következő megállapítást tette főleg a 14–18 éves korosztályra vonatkoztatva: „Ők leginkább akkor olvasnak, ha információt szeretnének szerezni. Számukra hihetetlen, hogy ez a tevékenység szórakozás, kikapcsolódás is lehet. Napjaink egyik legnagyobb kihívása éppen ez lehet, hogy a gyerekekkel el tudjuk-e hitetni azt: az olvasás jó.

Nem hasznos, hanem *jó*.” (Gombos 2019a: 19) Ez, vagyis a *jó* szó kiemelése érzékelteti, hogy itt a szórakoztatás, mint cél válik feladatává az olvasásnak, ami szintén posztmodern jellemző, hiszen a befogadó nem feltétlenül és kizárólagosan nevelődni, akar, olykor csupán az élvezetet, hogy jól érezze magát. (Bókay 2006: 40) Ahhoz, hogy ezt az élvezetet megtalálják a szövegekben a tanulók, szükséges ismernünk az érdeklődési körüket, szabadidejük eltöltésének módját. Az olvasást tekintve népszerűk ennél a korosztálynál a fantasy, a sci-fi, a horror és a romantikus, illetve disztópikus regények. Olvasnak kortárs íróktól is, mint *J. K. Rowling*, *Stephen King* vagy *Leiner Laura*. (Gombos 2019a) A Harry Potter-regények óta számos más sorozat is népszerű lett, mint az *Éhezők viadala*, az *Alkonyat* vagy a *Vaják*. Ezekből is mind készült filmadaptáció, amik tovább növelték népszerűségüket. A *Harry Potter*-sorozat lezárása után *Rowling* újabb regényeket írt, ugyanebben a világban, amelyhez szintén tartozott egy-egy film. A fantasy megerősödéséhez a tizenéveseknél hozzájárulhatott *A hobbit* 2010-es évek elején bemutatott filmes változatai is⁷, de a Netflix streaming szolgáltató által gyártott *Vaják* (regényből lett számítógépes játék, majd ebből filmsorozat 2019-ben) is igen meghatározóvá váltak napjainkban. Így ezeket a lehetőségeket (film, tévésorozat, videojáték, videoklip, dalszöveg, reklámszöveg, mémek stb.) is ki kell használni a tanítási folyamat során, hiszen ezek azok a médiumok, amik között mi is létezünk (még ha a generációs különbségek miatt olykor nehéz is az adaptálásuk), főleg a diákok, akik napi több óra hosszát használják okostelefonjukat.

„Tömegkulturális művek és magaskulturális művek között [...] pusztán fokozati különbség van: a tömegkulturális termékek úgy lettek megalkotva, hogy megszületésük pillanatában a lehető legszélesebb olvasóközönség számára legyenek befogadhatók, ezért az aktuális célközönségük számára legismertebb műfaji kódokat, poétikai elvárásokat (stb.) alkalmazzák - pontosan ezért érik el sikeresen a diákbefogadót. Az ismertségből eredő könnyű befogadhatásnak azonban önmagában nincs köze ahhoz, hogy a mű mennyire összetett, “mély”, “kimeríthetetlen” vagy “nyitott jelentésű.” (Bárány 2017: 38–39)

Eszerint a kultúraértelmezés szerint nem kell hidat képezni, nem kell egy előszobából ajtót nyitni egy másikba sem, hiszen fokozatonként felépülő rendszerként, mintegy skálaként is lehet írni a tömeg- és magaskultúra viszonyát. Az oktatásban pedig alkalmazkodunk kell ehhez,

⁷ A bevezetőben idézett párbeszédben elhangzott A Gyűrűk ura sorozat is újból népszerű lett a fiatalok körében, reneszánszát éli a műfaj. A tévésorozat készítői ezt többször ki is használják, egyben népszerűsítik is, hiszen sok tanuló így találkozik először ezekkel a művekkel.

mert „a határvonalak a posztmodern állapotban a magas és populáris regiszterek között jóval elmosódottabbak, mint korábban.” (Arató 2006a: 900) Mivel erre a már nem új jelenségre eddig aligha reagált az oktatásunk, így a pedagógusoknak is ugyanolyan nehézségeket okozhat egy ilyen típusú szemlélet megjelenése a tanórákon, mint a diákoknak. Ezért közös felfedezésnek kell lennie, amiben egymás saját kultúráját megismerjük, ami „egyfajta önismereti terápiára törekszik” (Bókay: 2006: 41), továbbá kölcsönös véleménycserén keresztül kiderítjük, hogy ki mit gondol az adott művekkel kapcsolatban, kiből alakul ki, milyen saját válaszokat talál, nem pedig a pedagógus által közvetített értelmezést, egy a hagyományban gyökerező értelmezési módot veszünk át.

2. „Mondok valamit: meg akarlak hatni” (Lovasi 2017: 82)

2.1. „Az egyetlen forradalmár vagyok a városban” (Lovasi 2017: 13)

Beck Zoltánról, a 30Y szövegíró-frontemberéről a Hajógyár (2022) forgatott egy rövid portréfilmet, *Életút* interjút, amelyben az énekes elmondja, milyen volt megélni neki, és a kortársainak az 1990-es évek fordulóját. Összefoglalóját ezzel a mondattal kezdi: „Abban az időszakban egyszerre ömlött ránk minden egy ilyen pillanatnyi jelenben.” (10) Majd kifejti, ezt az igen zavarosnak tűnő kijelentést. Különböző évtizedekből, stílusokból, műfajokból és földrajzi helyekről hoz példákat: *Jefferson Airplane, Jimmy Hendrix, Jim Morrison, Cseh Tamás, Szélkiáltó, Kaláka, Red Hot Chili Peppers, Hobo, Judas Priest, Metallica, Iron Maiden, Jézus Krisztus Szupersztár*, és mindegyikhez hozzáteszi, hogy „ez mind kortársunk volt hirtelen, mert egy időben nyílt meg ez a világ, amiben ez ránk ömlött.” (10)

Míg itthon a gazdasági és politikai rendszerváltozás zajlott (az 1980-as évek második felétől), nemzetközi téren nagy átrendeződés történt a zenei szórakoztatóiparban. „A grunge teljesen megváltoztatta a rockzene és a zeneipar viszonyrendszerét.” (Dömötör és Jávorszky 2017: 111) A hagyományosabb popzenék mellett megjelentek az (addig) underground zenekarok a nagyobb zenecsatornákon, mint az MTV és testvércsatornái. „A kilencvenes évek gitárzenéjében a legnyilvánvalóbb választóvonal a NEVERMIND. Mondhatni, ezzel az 1991 őszen megjelent Nirvana-albummal kezdődött az évtized. [...] a hangos, zajos, kiabálós rockzene egyértelmű bebocsátást nyert a mainstream médiába és ezzel a szélesebb értelemben vett nagyközönség mindennapjaiba.” (Dömötör és Jávorszky 2017: 92)

„Miközben nyugatabbra szépen egymásra tudtak épülni a különböző popnemzedékek, addig nálunk a rendszer jellegéből fakadóan erős torzulások alakultak ki. [...] a nyolcvanas évek második felében nálunk egyszerre zajlottak le a generációs és trendváltozások a radikális politikai, gazdasági átalakulásokkal.” (Jávorszky 2020: 96) Ugyanakkor ezek a változások nagyon lassan tudtak csak végbe menni, még a kétezres évek elején is érzékelhetőek voltak a hatásai. „Lovasi már 1996-ban azt mondta, hogy normális zenei poppiacon el kellett volna söpörje őket egy fiatal generáció.” (Poós 2010: 198) Amikor ezt kijelentette, a zenekara még csak kilenc éves volt. A *Kispál és a Borz* 1987-ben alakult, majd 2010-ben feloszlott, de időszakosan, különböző felállásokban hallani lehetett őket, ma 2022-ben is aktívak. (28) A zenekar megalakulásának és kiszélesedő közönségének időszakát, az előző rendszer népszerű zenekarainak háttérbe szorulását, szinte egy időszakra tehetjük.

Budapest mellett a korszakban Pécs volt kiemelkedő jelentőségű város, ha az újabb zenei áramlatokat vesszük figyelembe. „A pécsi underground/alterrock színtér megerősödését segítette a műfaj meghatározó jelentőségű, Pécsen is gyakran fellépő fővárosi előadóinak sora: a Spions, a Bizottság, az URH, az Európa Kiadó, a Trabant, a Balaton, a Sziámi, a Neurotic és a Vágtázó Halottkémek. “(Kosztits 2020: 116) Ez a kulturális-zenei élet a 1990-es évek közepén válik igazán meghatározóvá a város életében. Kosztits (2021) emögött gazdasági okokat lát: a rendszerváltás eredményeként a gazdaság termelékenységéé zuhanni kezdett, az infrastruktúra nem fejlődött, az ipari város elvesztette ipari jellegét, emiatt megugrott a munkanélküliség, a városból elindult egy költözési hullám. Emellett külső befolyásoló tényezőként a délszláv háború is tovább rontotta a város esélyeit. „Ebben a helyzetben nem véletlenül került előtérbe - egyfajta kitörési pontként - a kultúra (a *kultúra városa*) és az oktatás fejlesztése, az *egyetemi város* koncepciója [...]” (Kosztits 2021: 62) Az, hogy arculatot váltott a város, könnyűzenei téren az egész országra hatással volt és van. Innen származik többek között az előbb is említett *Kispál és a Borz*, a *Halott Pénz*, a *Punnany Massif*, a *30Y*, *Takáts Eszter* és *Junkie Jack Flash* és még sokan mások.

Ezt az időszakot így írja le Jávorszky és Sebők (2006: 430): „a fővárosi és vidéki underground/alternatív klubokban már ott koncerteztek azok a zenekarok, amelyek aztán a kilencvenes évek rockarculatát meghatározták. Mindenekelőtt a *Kispál és a Borz* [...] az egész évtizednek az egyik kulcsegyüttese. Frontemberét, Lovasi Andrást pedig nyugodtan nevezhetjük nemzedéki bárdnak.” A zenekar jókor talált rá saját hangjára, érzett rá a fiatalok problémáira, a korszak iróniájára, az akkor aktuális magyar helyzetre, a szocialista rendszer leomlására és az annak romjain való tovább élesre, valamint a későbbi kiábrándultságra. Ma, harminc évvel később, mégis miben rejlik a töretlen népszerűségük? Hogyan tudnak hatást

gyakorolni popzenei világunkra? Kosztits (2020: 118–119) ekképpen írja le sajátosságait, amelyek további magyarázattal szolgálhatnak erre a sajátosan magyar jelenségre:

„A pécsi underground zenekarok elhatárolódtak a monopolisztikus zeneipar kényszereitől. Ennél az autonóm művészkörnél a függetlenség, az önkifejezés szabadsága elsődleges szempont volt [...] A meghaladott esztétikai kritériumokkal, kulturális elvárásokkal, sablonoknak megfeleléssel szemben - sokszor nem is tudatosan vagy koncepciózusan - egy újfajta/másféle közlésmód kialakítását tűzték célul. A kortárs pop- és rockzene, valamint a popkultúra egyéb elemeit is felhasználták, azokat többször kiforgatva, akár ellenpontosítva alkalmazták. Szövegviláguk is eltért a mainstream pop/rock dalokétól: a fiatal generációk lelkiállapotának egyfajta kortárs költői kivetüléseként értelmezhetők.”

Barna Emília 2015-ben azt vizsgálta, ahogy tanulmányának címe is mutatja: Lehet-e népszerű az alternatív? Itt az alternatív az, ami a mainstreammel szemben jelentkezik, opponál az aktuális trendekre, nem a könnyűzenei piac divatjából építkezik, a népszerű pedig a populáris, a popkultúra/tömegkultúra értelmében van jelen. Vagyis kérdés, hogy lehet-e egy magát alternatívaként felmutató irányzatból a 21. században széles körben fogyasztott és elismert termék? Ugyanitt az alternatívokról a következő megállapításokat teszi: olyan gitáralapú rockzenét játszó zenekarok, akik magyar nyelven énekelnek, szövegcentrikusak, jellemző rájuk az intellektuális, művészi diskurzus. Ahhoz, hogy valami elterjedjen és népszerűvé váljon, szélesebb közönség számára kell elérhetővé tenni (ugyanakkor kell lennie már egy bázisának is). Ilyen, az alternatív zenekaroknak megjelenési színteret adó eseménnyé vált a 2007-től megrendezésre kerülő *Fishing on Orfű* (34) fesztivál. Ahhoz, hogy egy zenekar, előadó itt fel tudjon lépni, meghívás kell a szervezők részéről, vagyis egyfajta válogatás zajlik. Az eseményen a fellépők színpad és időbeosztása (nap és óra), továbbá a plakátokon (18) vizuálisan is uralkodó hierarchia mindig aktuális képet ad a fellépők státuszáról. Megszokott, hogy a legnépszerűbbek kerülnek nagyobb betűkkel a felső sávokba, mint a *30Y*, *Elefánt*, *Esti Kornél*, *Vad Fruttik*, *Quimby*, *Carson Coma* *A Kispál és Lovasi* vagy a *Kiscsillag*, mindig a tetején szerepel, mert *Lovasi András* az egyik főszervező, emellett napjainkban is az egyik legnépszerűbb zenekarnak számítanak. (A fesztivál a nevét is egy *Kiscsillag* dalról kapta (19).) Emellett *Lovasi* szerepe a fesztivál fellépőinek meghívásában is erőteljes, hiszen ezzel olyan döntési helyzetben is van már ma, hogy ő választhatja ki, hogy ki kerül be a fősodorba, kit ismer meg a közönség. Ezek a meghívások megfigyelhetőek voltak a 2007-es *Lovasi 50* születésnap

koncerten is, amit az Arénában rendeztek meg. Itt is a legnépszerűbb előadók vettek részt egy-egy produkcióban, vagy az ő dalaikat dolgozta át az ünnepelt. Ilyen volt többek között *Bérczesi Róbert Üres* című szerzeménye, de közreműködtek egy-egy dalban például *Kiss Tibi (Quimby)*, vagy *Likó Marcell (Vad Fruttik)* is.

A *Kispál és a Borz* 2022-ben ismét így, együtt, zenekarként kezdett bele két projektbe. Az egyik a visszatérésük, melynek a *Fishing on Orfű* fesztivál párja, a *Kispál on Orfű* fesztivál (37) ad otthont. A másik, pedig az *Én is meg tudom csinálni!*⁸ névre hallgató tehetségkutató megrendezése. A zenekar így foglalta össze a céljait ezzel kapcsolatban: „a visszatérésünk hétvégéjén szeretnénk fellépési lehetőséget biztosítani az általunk legszimpatikusabb jelentkezőknek. Nincs kitétel, nincs feltétel, szóval kedves zenekarok és zenélő emberek, jelentkezzetek, hátha lendít a sorsotokon egy Kispál on Orfűs fellépés!” (17) Emellett, a fiatalabb generációt megcélozva, nekik fejlődési, tanulási lehetőséget biztosítva 2021-ben megszervezték az *Orfűi Dalszövegélőt*, amely egy kreatív dalszövegírói tábor volt. Ennek szervezője *Egyedi Péter* volt, a *Fishing on Orfű* kommunikációs vezetője. (27)

A kezdeményezésben részt vevő alkotók (azokat emelem ki, akik saját zenekaruk számára írnak, maguk játszik el a dalokat, nem pedig a mások által írt szövegeket adják elő: *Beck Zoltán, Lovasi András, Szendrői Csaba, Szűcs Krisztián*) a mai magyar alternatív zenei kör legfontosabb zenekarainak a dalszövegíróiból tevődtek össze, ők azok, akik állandó fellépői a *Fishing on Orfű* fesztiválnak, továbbá a *macsekkollo.hu*, a *Magyar Alternatívzenei Csekkoló* bázisát is ők adják.

2.2. „Jönni fog egy lovas” (Lovasi 2017: 28)

„Még biztos te is látod
Amit én látomásos
Költészetem útján eléd tárok”
(Lovasi 2017: 59)

Az énekvers és a szövegvers különbségeinek megnyilvánulásáról ír Kőszeghy (2009), aki ezt a 16. századi *Ronsard* művek előszavában olvasható „Chantant”, vagyis énekelni szerzői útmutatást a 20. századi költők fordításaiban megváltoztatott jelentés (olvasni) szerepeltetésével szemlélteti. A magyarítók már elhagyják, elutasítják az énekeltetést, és az

⁸ A rendezvény a nevét a *Kispál és a Borz Én is meg tudom csinálni* című daláról kapta.

olvasásra buzdítják a befogadót. Az énekversre a trubadúrlírá, a népköltészetet, míg a változás szemléltetésére magyar példaként *Balassi Bálint*ot hozzák fel az irodalomtörténészek, akinek a műveinek a korszakolásában ez kulcszerepet kap. „Az énekelt költészet idejében nem volt kilátástalan a költő ügye [...] ha nyitott fülekkel és továbbadásra kész szájakkal várt a közönség. Így jöhetett létre a népköltészet, a dallammal együtt született vers - az énekelt, énekelhető ének.” (Sebők: 1980: 7) *Balassinál* a nótejelzések elhagyása, az énekhangra való írás megszűnésével jár, ugyanakkor a szöveg dallamossága megmarad. Így gondolkodik a témáról *Papp és S. Laczkó* (2006: 8), akik a következőképpen írnak *Balassi* kései verseiről: „az énekléstől már eltávolodó szövegversről van szó”. Ezzel szemben *Kőszeghy* inkább a 19. században gyökerező fejlődésmodell elutasításáról ír, egy új nézőpont bevezetéséről, mely szerint ezek a művek inkább határesetek. Beemeli ebbe a diskurzusba az *intermédia* fogalmát, és így indokolja ezt: „a posztmodernnek szava van rá, hogy valami nem énekelt szöveg és nem szöveges ének, hanem régi magyar vers, amely egy harmadik entitás” (*Kőszeghy* 2009: 257).

Balázs Imre József 2021-ben kifejtette egy másik, a kultúra felőli megítélés kérdését a témával kapcsolatban. Eszerint a termékek, vagyis maguk a művek, alkotások magaskultúrába vagy a tömegkultúra körébe való besorolása mindig az értelmezői korszak eredménye. A megszületése korában a magaskultúra körébe tartozó művekből később készülhetnek ifjúsági regények, képregények, filmes adaptációk, amik már a populáris kultúrához kapcsolódnak. Erre lehet példa többek között *Lev Tolsztoj Anna Karenina* című regénye, melyből filmadaptáció készült 1967-ben, 1997-ben és 2012-ben is. Az utolsó feldolgozás, melynek főszereplője *Keira Knightley*, kísérletet tett egy újabb műfaj beemelésére is, mert forgószínpad-technikával dolgoztak, így a korábban regényként megjelenő mű, film, majd színház, imitáció formájában is tud kapcsolódni a befogadóhoz. A színésznőt azért emeltem ki, mert több ilyen adaptációban szerepet vállalt. Korunk egyik legnépszerűbb színésze, így a filmek is, amikben megjelenik, nagyobb közönséghez jutnak el, főleg a tízen-huszonéves korosztályban. Filmadaptáció készült többek között a főszereplésével a *Vágy és vezeklésből* (2007) és a *Büszkeség és balítéletből* (2007). A *Jane Austen*-regény utóélete korunkban magában is külön kérdés lehet, annak popkulturális megjelenéseivel, átalakulásaival, hiszen a *Bridget Jones naplójának* (és folytatásainak) is ez szolgált alapot, dolgozódik át már a regényekben is, és kerül filmes formában feldolgozásra. Eszerint a különböző kulturális regiszterek között átmenet képzelhető el, amely történeti korszakonként változik.

A kulturális regiszterváltásra reflektálva humoristák készítettek felvételeket, melyeken elszavalják popslágerek szövegeit, ilyen dalszöveg többek közt: *Wellhello: Apu Vedd Meg*,

előadja: *Scherer Péter és Janklovics Péter* (9). A *Költőnk és kora – Lovasi András* (26) című portéfilmben (2001) *Lovasi András* dalai is elszavalásra kerültek, de azokat más szándékból rögzítették, magas irodalomként kezelték, ellentétben ezzel, ahol a más kontextusba helyezés lett a humor forrása, ráadásul az előadói is humoristák, vagy olyan színészek, akiket főleg vígjátékokból ismerhetünk. Így ezekben erős értékítélet jelenik meg azáltal, hogy az ironia a legfőbb szervező elv.

A *Wellhello* 11 dalát vizsgálta *Falyuna Nóra* (2018), aki ezekben a szövegekben az aposztrófé (elfordulás alakzata) jelenlétét kereste, vagyis lírai alkotásként dolgozott vele. Ugyanezen csoport tovább játszott a dalszövegek adta lehetőségekkel. A módszer a következő: a dalok szövegeit áthelyezik egy szituációba, egy párbeszédbe, viszont azok zeneként szólalnak meg. A különböző szerzőktől, előadótól származó szövegrészeket, hétköznapi mondatokkal (próza) kapcsolódnak össze, így adva ki egy konkrét beszélgetést, és annak értelmét.⁹ A jelenet két fiatal gyors megismerkedése, az idézett dalszövegek pedig különböző évtizedek nagy slágereiből valók, mint a *Tankcsapda Mennysország tourist* vagy *Máté Péter Elmegyek* című dala (8). Ezekben inkább a váltás lehetetlensége rajzolódik ki, ugyanakkor ezek a videók csakis populáris slágerekből merítettek.

Imre Petra 2017-ben végzett egy kérdőíves kutatást, amelyben populáris és alternatív dalszövegeket hasonlított össze. Kutatását azzal kezdte, hogy összeállított egy 22 előadóból álló korpuszt, 2000 és 2014 között született dalszövegekkel, és ezeket a szövegeket kellett a 30 kitöltőnek értékelni egy attitűdskálán. A skálán 1 és 5 között helyezhették el a szövegeket. Az egyes volt a leginkább alternatívnak gondolt, az ötös a nagyon populárisnak vélt. Eszerint a felmérés szerint populáris szöveg volt leginkább *Dobrády Ákos (TNT) Bolond, aki sír...* 2000-es slágere 4,68-as átlaggal, míg a leginkább alternatívnak gondoltak a következők voltak: *Lázár Domonkos (Esti Kornél): Ha ébren volnál* (1,65), *Tariska Szabolcs (Amorf Ördögök): Nagy meleg pulóver* (1,71) és *Leskovics Gábor és Lovasi András (Kiscsillag): 2. este* (1,93). (29-30. o.) Amellett, hogy csoportosította az előadókat, megállapításokat is tett a szövegekről. Kiemelte, hogy a slágerek szövegei „könnyebben befogadhatók, és amelyek miatt az alternatív dalszövegek jellemzően közelebb állnak a kanonizált lírai alkotásokhoz, mint a populáris szövegek.” (Imre 2017: 27) Ennek a vizsgálatának alapja Főköh Borbála szövegtani vizsgálati szempontjai voltak, és hasonló eredményekről is számolnak be ezek kapcsán. Főköh (2004: 112) a slágereket témajelölőkkel és asszociációs sorokkal írja le:

⁹A *Kiscsillag* Idáig tudom történetet és Semmi konferencia című popszapannoperájában is hasonló szerkesztési elv érhető tetten.

„A sláger kommunikációs céljában tehát nincs benne az interpretáció. Ezek a szövegek, ellentétben a lírai művekkel, nem a szubjektum sajátos jelentésalkotó tevékenységének adnak formát, hanem mintegy összefoglalják a konvenció, a hagyomány formai keretében adott, mindenki számára ismert és hozzáférhető motívumokat és struktúrákat. Ezek az egy téma köré csoportosuló motívumok kerülnek mondatbeli helyzetbe, amelyek eredményeként nem a mondatok lesznek összefüggőek, hanem a sorok, szintagmák, képek, amelyek a megcélzott témát hívják elő.”

A dalszövegeket a lírai alkotások közé, mellé sorolja több kognitív nyelvészeti kutatás is napjainkban. Ezek a stíluskutatók a kognitív nyelvészethez kapcsolódnak, a poétikusságot vizsgálják (Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes, Simon Gábor, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor 2018; Ballagó 2021) a szövegekben, vagy magát az aposztrofét teszik kutatásuk tárgyává (Tátrai 2012). Ezekben a kutatásokban is feltűnik a populáris és a magaskultúra termékeinek megkülönböztetésének igénye, arra vonatkozóan, hogy miként képezhetik részét a vizsgálódásoknak, mégis beemelik őket a korpuszba. A dalszövegek kapcsán (mintegy mentegetőzésként, magyarázatként) megjegyzik, hogy: „nem szépirodalmi, hanem a populáris kultúra körébe sorolható, de a lírai diskurzus némely jellegadó jegyét (poétikai szimultaneitás, lírai közvetlenség, aposztrofikus fikcionalitás) mutató dalszövegek [...]” (Domonkosi és mtsai 2018: 215), ámbar az alternatív dalszövegek kapcsán Tátrai (2012: 198) megengedőbbnek tűnik: „A Quimby-dalszövegek ugyanakkor specifikusak is: »alternatív dalszövegek«-ként átmenetet képeznek a populáris slágerszövegek és a magas irodalomhoz sorolt lírai alkotások között.”

Ezek alapján a következő állítás sem tűnik előzmény nélkül valónak: „A vers létmódja nem azonos a 16. és a 21. században. (Viszont a posztmodern irodalom közelebb van a régi magyar irodalomhoz, mint a köztük lévő irodalmak).” (Kőszeghy 2009: 246.) Ha a populáris kultúra körébe sorolt alternatív zenekarok dalszövegeit figyeljük meg, szembetűnő, hogy van bennük egy közös vonás, ez az enjambement (soráthajlás). Papp és S. Laczkó (2006: 11) így írt a jelenségről:

„A soráthajlás természetes közege az olvasás; az olyan olvasás, mely képes elválasztani az értelmi és formai tagolást [...] e szöveg, illetve a zenekar számos más dala esetében nem egyszerűen megzenésített versről, hanem az irodalom által régóta számba nem vett

műfajról, énekversről van szó. [...] A Kispál és a borz dalai mindenesetre a vers olyan lehetőségével élnek, amelyekkel már hosszú ideje nem számol a magas költészet.”

A hazai könnyűzenében a megjelenését *Lovasi András*hoz kötik: „jellegzetesen ilyen dalszövegbe állítólag én használtam először, azóta aki így dolgozik arra azt mondják, hogy Lovasis.” (26) Ő az *Ágy asztal tévé* címet viselő 1993-ban megjelent albumnál érzékelte a soráthajlás első tudatos használatát, amelynek gyakorlati okai voltak első sorban.

„A zenék elég jól jöttek, a szövegek nehezebben. Ekkor fordult elő először velem, hogy egy majdnem kész zeneanyagra kellett megírnom a szövegeket, ami új feladat volt: egyrészt szótagszám, lüktetés stimmeljen, másrészt a kész szövegek zenére húzásakor adta magát az enjambement használata, ami később olyan védjeggyé vált a zenekarnak.”

(Lovasi és S. Varga 2001: 34)

Azt a tendenciát erősítik napjainkban az alternatív dalszövegek is, hogy nem lehet erős határvonalat húzni az énekvers és a szövegvers között. Fontos megemlíteni, hogy élnek a soráthajlás adta lehetőségekkel (melyek az olvasói befogadásra építenek), ugyanakkor a képekkel, videókkal, magával az internethasználat mindennapossá válásával megjelentek az elmúlt évtizedekben a különböző videómegosztó oldalakon, vagy a streaming felületeken a dalszövegek írott változatban is. Ez történhet a zenés videó alatt, külön megjelenítve, vagy magában a videóban is (szövegvideók), ugyanakkor a szöveget felhasználják már magában a videoklipben vizuális tartalomként, például a *Kiscsillag Ott ahol akarod* (22) vagy a *VAN filmzenekar Szőke lettél* (32) című dalának videoklipjében. Balázs (2021: 245) így ír erről: „A szélessávú internet korszakában tehát a dalszöveg az oralitás és írásbeliség kategóriái között ismételten kimozdul”.

Emelet megfigyelhető egy újabb jelenség is. Több zenekar dalszövegírója saját neve alatt kötetbe gyűjtve kiadta a műveit. Elsőként jelent meg 2001-ben a *Kispál és a borz – Daloskönyv – Jutka Emese Pistike és a többiek* (Lovasi András), majd Kiss Tibor, a *Quimby* frontembere 2006-ban a *JAK Füzetek*ben jelentette meg szövegeit. *Likó Marcell*, a *Vad Fruttik* zenekar dalszövegeit 2016-ban, *Lovasi András Még nem összes* címen, a *Kispál és a Borz*, a *Kiscsillag*, illetve minden más az életműbe tartozó szerzeményét adta ki nyomtatásban. Jelenleg a sort *Bérczesi Róbert* zárja, aki 2021-ben tette könyvlapra olvashatóvá alkotásait.

3. „Nem olvassák a verseit” (Likó 2016: 123)

3.1. „Minden napnak elég a maga baja” (Lovasi 2017: 301)

„A Kispál és a Borzot 1989 nyarán láttam az EFOTT-on [...] tömjén és mirha illata lengett a több ezer fiatal feje fölött, amikor is színpadra lépett három kockás inges, jóllakott napközis.” (Poós 2010: 198) Írja le első élményét a zenekarról Poós Zoltán, melyben jól érzékelhető, hogy mennyire idegennek tűnt a zenekar az adott korszakban és kulturális közegben. Azóta ez a fajta feszültség oldódott a zenekar körül, számos daluk slágerré tudott válni, *Lovasi András*, dalszövegíró, énekes (többek közt) pedig Kossuth-díjassá.

Az Iskolakultúra folyóiratban közölt 1996-ban Arató László egy tanulmányt *Lovasi István* dalszövegeiről. Ha attól eltekintünk, hogy az írás tárgyát adó szövegek szerzőjének neve el lett írva vagy tévesztve, máris közelebb kerülünk ahhoz, hogy egy ilyen (és hasonló) szerzőt be tudjunk emelni az irodalomoktatásba. A témája *Lovasi* szövegeinek általános rövid bemutatása és a *Halszív* című dal elemzésének kísérlete. Kísérlet, mert a bevezetőben, az alcím ezen részére utal, hogy Műelemzés(-paródia?) Arató (1996: 117) így ír: „No de minek? Talán, ha beeresztjük a magyaróra a színvonalas dalszövegeket, jobb esélyünk lesz a kulturális szakadékok áthidalására, a hagyományközvetítésre, kánonközvetítésre is.” Arató leírja, hogy fő szervező elemei a laza képzettársítások, a mondattani eldönthetlenség és a szavak poliszémiájának kihasználása, ami a legtöbb *Lovasi*-szövegre jellemző. Ezek az elvek adnak alapot az elemzéséhez is. Ebből egy mondatot emelek itt ki: „A vers egészét összefogó asszociációs sor két háttérmondatra, két halott metaforára épül: a halpénz=pikkely hétköznapi metaforára és a szárazra vetett hal vergődésének közhelyére, toposzára.” (Arató 1996: 118) A tanulmányt azzal a kérdéssel zárja, hogy a versben megjelenő én vajon egy sokszívű lény-e, vagy a szív másokba lett-e áthelyezve, lányokba? A dalhoz készült egy videoklip (24), ebben a zenekar tagjai mellett megjelenik egy nő is. A szereplők halakhoz hasonlóan tátognak, mozgatják szemüket. A videó pásztázó kameramozgással, a női arc bemutatásával veszi kezdetét. A szereplőknek minden esetben csak az arca látható a felvételen premier vagy szuperközeli plánban. A képi világ egyszerű, szinte monoton, azonban egy film vagy videó van vetítve a megvilágított arcokra árnyékként. A megjelenő mozgókép alig kivehető, de egy sétáló férfit mutat egy sík területen, lehajtott fejjel. A szöveghez konkrétan kapcsolódik is a videó: az „*az én szívem*” sorok elhangzása után a nő jelenik meg, gyorsan el is tűnve. Ez többször megismétlődik, mintegy nyomatékosítja az összekapcsolásukat, hogy a szív, egy másik

személyben van. Ugyanakkor, az arcokon megjelenő képeken a férfi az, aki a semmiben keresgél. A szöveg és a videoklip is ugyanazt az ambivalenciát tartalmazza, képileg is rögzítve ezzel mindkettő lehetőségét.

Lovasi a *Költőnk és kora* – Lovasi András című filmben (26) elmondta, miként keletkeztek első szövegeik. Először, kamaszként verseket írt, majd *Ózdi Rezső*vel együtt, aztán egyedül dalszövegeket. Azonban, ha nem lett volna a zenekar, nem írt volna ilyeneket. *Ózdi* szerezte az *Őrjárat* című dal szövegét. „Főleg a szürreális képekben – az első két album környékén – kereshető Ózdi hatása”. (Marton 1997: 85) Közösén írták meg a *Jutkát*, melyben Ózdinak csak pár sora (pontosan három, amiből kettő megegyezik) szerepel. Ezeket a *Még nem összes* című kiadványban kurziválva különítették el: „*Jutka átúszott a folyón/Elvitte a fényképét innen a házból/A fűthető álmokat a képcsőből/Fehér fény úszik a kávécsészén*”. (Lovasi 2017: 65)

A dal keletkezéséről így beszélt az énekes: „a később létre nem hozott főváltozatnak lett volna a mankója: ének-basszus-gitár [azért vannak benne dumák, hogy tudja a Rügy (Ricsi), hol van éppen], az Attila ezt hallgatva rádobolt, amit gondolt, így raktuk fel sebtiben a nagy művet.” (Marton 1997: 48) A *Jutka* (25) zenei felvételének végén is erre utaló beszéd hallgató, mert az utolsó mondatok szervesen nem kapcsolódnak a szöveghez, csak utasítások a zenekar részére. Horváth Imre László (2019) kiemeli szövegvilággal kapcsolatban a *Radnóti Miklósr*a és *József Attilára* való utalásokat, a népköltészet mondókáit, melyek szintén körkörösén épülnek fel, magukba záródnak vissza, illetve a (belső) rímeket, szójátékokat.

A *Jutka* (Lovasi 2017: 65–67) című dal szerkezete keretes, az első versszak ismétlődik meg a végén is. A hangfelvételen a második is, ez a nyomtatott verzióból kimarad. A második versszakban végig veszi a hét napjait, vasárnapkal kezdve, szombattal bezárva. Majd a szintén kétszer ismételt szakasz következik. Ennek a megjelenései között lezajlik egy általánosított élettörténet. Vagyis már az autók is utalhatnak magukra az emberekre, metaforaként a gyorsuló élettempóra, vagy akár az egyénekre is, akik versenyeznek az előre jutásért. Azonban a főresz onnan indul, hogy „*a lüktető élettel a viszonyt/ideje elkezdni*”. Ezután következik egy sajátos szerelmi kép, ami naturálisan indul, de a szerelmet a nyomorúságból felemeli, majd ismét lerántja: „*vagy csak/Feküdtek egymáson – hívhatjuk baszásnak/De olyan ritka, amit az emberek együtt csinálnak/A szexszel régi harcostársak, testi jó barátok/És a lelki világnak csontot dobnak olykor/És szerelemnek hívják, ha kijön a lélek az ólból*”. Pár sorral később már az elmúlás, a vég kezd el körvonalazódni: „*Már hosszan jövünk*”, ezt egy halálhír bejelentése, egy temetés megidézése követi, és a lezárás. Azonban ez nem igazi vég, mert az ismétlődő szakaszok keretezik, és újrakezdőik azután, hogy: „*viszont/’Látásra! –mondta Jutka, és átúszott*

a folyón”. Ebben a végnélküliségben fontos szerepet kap a soráthajlás, mert maguk a sorok, a kisebb egységek is átlépnek a következőbe, értelmileg nem végződnek a sor végén, formailag folytonossá teszik a szöveget.

A *Jutka* és az *Egy az egybe (csak maga)* (Lovasi 2017: 67) című dalokban felfedezhető közös vonás: a *Jutka* is „Előadásában háttérbe kerül a zene, mint az Egy az egyben a capellájában.” (Horváth 2019: 71) A szöveg központ szerepet kap, „egyszereplős” -sé válik, a cím is erre utal. A dalszöveg itt is húzó erejű, a sorok erősen kapcsolódnak egymáshoz, történetet mesélnek el. A lírai én egy indián szerepét veszi fel („*Winnetouként begyűjtöttem/Sok-sok, igen sok szőke skalpot*”), így meséli a csatában való győzelmének következményeit, halálát és elképzelt visszatérését. Azonban elkalandozik több szerepre is, amit a „*gyerekkor, amíg tartott*” sor előz meg, és a „*sziú is voltam néha*” támaszt alá. Vagyis az indián szerep a gyermekkor részét képezheti, mint ahogy a *Télapó* vagy *Robin Hood* szerepek áhított felvétele is. Ambivalens kép, hogy egy amerikai őslakos, akit a misszionáriusok meg akartak téríteni a keresztények által hitt pokolra kerül, amit nem is igazán tud értelmezni, majd képzeletben fel is támad: „*És azóta ott lenn pörköl/Valami pokol, de így most/A töröm hogyha meglenne/Azzal kívágnám én magam*”. A dalhoz készült videoklipben (23) a zenekar tagjai szerepelnek, hagyományos magyar parasztingben, hullámos karimájú kalapban, a néptánc csettintéseit, lábcapásait végezve. Azonban a legtöbb időt a felvételen a dalszövegíró szerepel, egyedül. A címben megjelenő egyedüllét ebben is központi szerepet kap, de az ének dallama és a tánc áthelyezi a szöveget a népi életbe, ezzel újabb jelentések lehetőségét adva.

Az előző fejezetben már kifejtettem az énekvers kortárs megjelenését, illetve a szövegverstől való nem éles elhatárolását, továbbá a soráthajlás beemelését a dalszövegírásba. Az enjambement használata ebben központi jelentőséggel bír, ennek első ilyen használata pedig, Lovasi András szövegeihez kötődik, egyik legjellemzőbb vonása lesz. Abban az időszakban kezdte el alkalmazni ezeket, amikor *Ózdi Rezső* nélkül írt dalszövegeket, és a Bibliát olvasta:

„Néhány meghatározó művészi élményem tetten érhető a dalszövegekben. Akkoriban belevetettem magam a Jelenések Könyvébe, ami ugye az Újszövetség része, és János apostol Patmosz-szigeti látomásait jeleníti meg. Ennek a könyvnek a központi témája az apokalipszis eljövetele, de mivel egyedi, szimbolikus nyelvezetet használ, sokféleképpen szokták értelmezni. Nagyon foglalkoztatott ez a téma, különösen az emberi civilizáció sorsa, a mi kultúránk jövője és lehetséges vége.” (Lévai 2014: 211–212)

Ezt a gondolatmenetet viszi tovább és egészíti ki Horváth (2019) a zsoltárok, és a jeremiádok műfajával. A jeremiád a világ siratását tartalmazza, általában énekelt formában: „*Mennyi szétment arc, mennyi szenesült szem/Mennyi megúszni való/Van-e nálad/Sérült, van-e sérülés, van-e álom még/Van-e elképzelés/Vagy azok is mennek bele mind a levesbe?*”, vagy „*És a végén mindenki összeáll egy képpé/ [...] Itt a világ végén csinálnánk egy nagy fotót*”. (Lovasi 2017: 207; Lovasi 2017: 52)

A dalszövegekben megjelenő képi világ, szimbolika, motívumok összekapcsolódnak, állandóságot mutatnak, „magánmitológiává” (Pap Balázs és S. Laczkó András 2006: 17) szerveződnek. Ez a rendszer három részre osztható. Az első szervező eleme a nyugati kultúra legkiemeltebb szépirodalmi szövegei, mint a *Biblia*, a *Shakespeare*-művek, *Rimbaud*-költemények („*Hatodiknak Istent emlegettem/Sajnos negatív értelemben*” (Lovasi 2017: 80); „*S Kharón vizébe mint lakmuspapírt dobod/Be magad, mint Dosztojevszkij Raszkolnyikovot*”; „*Apám volt a Rimbaud, Verlaine volt anyá*” (Lovasi 2017: 82; Lovasi 2017: 261–262) és a modern magyar költészet (Pilinszky János, József Attila, Radnóti Miklós). A második a jelképrendszer, amelynek alapja a szent és a profán egymás mellé helyezése. A szimbólumok eredhetnek a *Bibliából*, (pl.: kígyó, galamb) vagy mindennapi életből, a vidéki életből (pl.: tévé, ház, tenger, rét, disznó, bogarak), ezek összekapcsolása ad egyediséget a szövegeknek és vezet a befogadóban a disszonanciához. Fontos lesz továbbá nyelvi megformáltság, az nyelvi asszociációk szervező elvvé válása és az irónia is. (Pap Balázs és S. Laczkó András 2006; Horváth 2019) Ezért érezhetjük a zenéjének hallgatásakor, vagy szövegeinek olvasásakor, hogy ezek „az élet kisszerű tényeit felsoroló” (Poós 2010: 201) dalszövegek, vagy a költő „az élet szöszmötölős tényirodalmát mutatta fel”. (Poós 2010: 202) A szövegek témája a szerelem vagy szeretet, („*Elhagylak, mert régi vagy/A szagod se jó, és elhagylak*”) és ezekhez kapcsolódó kétségek, a magány vagy elidegenülés érzése („*Nem akarom végignézni/Hogy megöregszel és meghalsz/Hogy elfordulsz az ágyon*”), a világ romlása, pusztulása, a megsemmisülés, a lét általános kérdései („*Úgy volt, hogy mindig a másik hal meg/Más bolondul meg, mi meg sose*”), az istentelenség, istenkeresés, néhányszor az aktuális politikai történések. (Lovasi 2017: 287, 275, 116) A szövegek mégsem válnak nyomasztóvá, mert átszővi az egészet az eufemizmusok sora („*Könnyű textilek közt/Forognánk, s hajnalban/Innál a boromból, én a/cigidből szívnék*”), az (ön)ironia („*Világhírű, káprázatos mind a négy srác! /Kicsit kopottak, de a testük fénylik*”), de akár a zenei környezet is enyhíthet a szövegek súlyosságán. (Lovasi 2017: 127, 279)

A témák között a *Kispál és a Borz* szövegeihez képest, a *Kiscsillag* zenekarral írt dalokban megjelennek már az aktuális politikai történések, és válaszolnak is rájuk. A

Kockacukor (Lovasi 2017: 249–250) című dalhoz készült videoklip (21) kapcsán Poós (2010: 267) így fogalmazott:

„A magyar közelmúlt egyik legfontosabb dátuma 2006. szeptember 17. Ekkor került nyilvánosságra az ún. őszi beszéd, melynek következménye lett a 2006-os, ún. őszi zavargás, tévéostrommal, lovasrohammal, szemkilövésekkel. [...] Az automatikus írásból született dal politikai áthallása nem volt erős, de a klip aztán mégis közéleti irányba tolta el a szám értelmezését.”

A címben és a szövegben többször felbukkanó *kockacukor* az általános lekenyerezés metaforája, szűkebben a videoklip nélkül lehet akár egy alárendelt szerepben, egy nő megvásárlása is. Lehetséges értelmezése a „*Szegény kicsikém/Látod, most alszik/Nyála a párnán/De keltsd föl [...]*” sorokból egy szeretettnak mutatott személy, vagy az egész országra kiterjesztett kép, mint a *Hang és fény* című dalban: „*És egy leszedált ország tapsolgat a szarnak/Boldogan élnek, amíg csak meg nem halnak*”, vagy ezáltal egy sajátos szinekdoché is (Lovasi 2017: 158). A videoklipben inkább a közösség megszólítására tevődik át a hangsúly. Amellett, hogy megjelennek a lovasroham képei, egy pár négyzetméteres szobában szenvedő férfit is láthatunk, akinek az egyik képsoron a koponyája tetejét is eltávolítják, vagyis magát az épp érzékelésnek a lehetőségét veszik el tőle. Valószínűleg pszichiátriai betegként van jelen, kórházi pizsamát is visel, és mentőautó szállítja el a végén, a zavargások helyszínére. Ő lesz az, aki ténylegesen el is végzi a cselekvést: „*Felállok az ágyon, a párnát a falhoz vágom, és azt ordítom:/Meguntam félni, kockacukor*”, ekkor a videóban a szereplő kiveszi a saját szívét, eldobja, és amint a falhoz ér tollakként hullik vissza, akárcsak a párna töltete. Ha mindezt figyelembe vesszük, elmondható, hogy bárkinek szólhat, akinek cselekednie kell önmagáért, és ehhez erőfeszítést kell tennie. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy ne hagyja magát senki megvásárolni, elnyomásban tartani.

A 2010-es évek vége a Lovasi-életműben az összegzés időszakára esik. Többek között azért, mert *Még nem összes* címen kiadott minden általa írt művet, hasonlóan a 2001-es *Daloskönyvhöz* itt is szerepel néhány szövegnél akkordkíséret. (A *Pécsi szálban* is megjelentek már a dalszövegek, de csak az utolsó lapok szélein, hangsúlytalanul.) Azonban fontos különbségek is vannak, amelyek már a címekben is megmutatkoznak. A *Kispál és a borz – Daloskönyv – Jutka Emese Pistike és a többiek* cím inkább egy hagyományos zenekarok által kiadott, a dalaikat tartalmazó könyv. Szerzőként szerepel Lovasi és S. Varga Ilona is, szerkesztő pedig nincs megjelölve. Tartalmazza az addig megjelent nyolc album szövegeit időrendben, és

hozzájuk egy pár oldalas történetet, amiket zenekar tagjai mondanak el. Emellett a grafikai megoldása is inkább a szórakozató, játékos irányba mozdul el. A belső lapokon az oldalszámozás egy italos üveg, ami meg van döntve, így lapról-lapra egyre több folyik ki belőle, ezért a lap alján a kiömlött folyadék elkezd felgyűlni, a kötet végére vastag sötét sávvá változik. A tartalomjegyzék helyett itt *daltalom* szerepel, ráadásul azoknál a szövegeknél, ahol az akkordok is jelölve vannak kis gitárikon látható. A kiadvány hátoldalán olvasható az ajánlás Lovasitól: „Bízom abban, hogy-e kötet mint verseskönyv is forgatható, bár e darabok nem versnek születtek, hanem hogy legyen mit énekelni az énekesnek, de én mindig szerettem, amivel több dolgot is lehet csinálni, például mondjuk a pénisz ilyen.” (Lovasi és S. Varga Ilona 2001)

Ezzel szemben a *Még nem összes* kötet komolyabban tárulkozik elénk. A cím egy életmű bemutatásának illúziójával kínálja magát, a könyv gerincén és a borítón a betűméreteknek, és a kék színnek köszönhetően, az *összes* szó emelkedik ki az egyébként szürkés monokróm világból. Az előző kiadványhoz képest itt előtérbe kerül annak igénye, hogy a benne olvashatók mind egy szerzőtől származnak. A borítón az *összes* szónál nagyobb méretben csak a *Lovasi* szerepel, szintén kékkel szedve, fényes anyaggal nyomva a matt papírra. A belső részében uralkodik az egyszerűség, a szövegek jól elkülöníthetőek, itt is albumonként, időrendben vannak. Nincs külön háttérgrafika, ámbar *Lovasi* egyes grafit és tusrajzai kiegészítik a szövegeket, mint később hozzárendelt illusztrációk. A végén betűrendes, majd időrendi mutató is található. A borító hátoldalán az ajánlók *Lackfi Jánostól* és *GreCsó Krisztiántól* származnak, az utóbbi így ír róla: „»Lovasi verseiben úgy kerülnek ironikus térbe az élet röhejes apróságai, hogy abba bele kell halni. Legendás sortörései, expresszív képei, népdalos allegóriái csiklandozzák a magyar nyelvet, az édes anyanyelv pedig vele nevet. Egy egész nemzedék lát Lovasi szemével.«” (Lovasi 2017) A zenekartól, a dallamtól való elválasztása a szövegeknek utat nyithat egy újfajta értelmezési lehetőségnek, miszerint ezek a dalszövegek eltolódtak ezzel a kiadási gesztussal a szövegversek felé. Ebben az újra értelmezésekkel töltött időszakban jelent meg a *Lovasi – Az idáig tudom a történetet* című életrajzi könyve is. Ennek a szerzője *Lévai Balázs*, ugyanakkor *Lovasi* is részt vett a megírásában, de az ő neve a cím lett inkább, mint *Esti Kornél* esetében. Ennek a címét viseli az első popszappanopera is, amit a *Kiscsillag* zenekarral adtak elő. Az *Idáig tudom a történetet* (20) egy szerelmi háromszöget mesél el, de *Lovasi* és *Leskovics Gábor (Lecsó)* dalszövegeit felhasználva, zenésen előadva, prózai részekkel kiegészítve. Ennek a folytatása a *Semmi konferencia*, melynek történetében az előzőben megismert hölgy már anyaként van jelen, de a koncepció változatlanul működtetve van.

Amellett, hogy több dolgot átértelmezett, átdolgozott, *Lovasi András* az elmúlt években kiemelkedő szereppel bírt a *Lovasi 50* nevű születésnap koncertje, mely az Arénában (és a *Fishing on Orfűn*) került megszervezésre 2017-ben. Ugyanis ez előbb leírt egy szerzői név alá való besorolás igénye itt is szembevetendő. Nem *Kispál és a Borz* vagy *Kiscsillag* az előadó, hanem egy személy, aki a színpadon más zenészekkel egészíti ki a produkciót. Így tudott egy koncerten, egymást követően megszólalni két, igencsak tartalmilag közel álló dal, a *Kényszer, érdek, ösztönélet* és a *Mi mehet?*. A *Kényszer, érdek, ösztönélet* szövege 1991-ben keletkezett. Mindössze 12 soros a vers.

A *kényszer, az érdek és az ösztönélet* (Lovasi 2017: 31) „*Három Nagy Fekete Fabábu*”-ként ölt testet, akiknek a ledöntésére szólít fel a lírai én, vagyis akadályok, ha győzedelmeskednie kell felettük a megszólítottak. Ezt követi több felszólítás még, a „*menj el Délnek*”, ami a földrajzi delet jelenti, mert a *tenger* jelenik meg később, vagyis a beszélő konkrét helyről szólal meg, ez a hely lehet akár maga Közép-Európa is. Azonban ez más szövegeiben is előjön, ahol választóvonal az élők és a holtak közt: „*Akik élnek, azok Délnek mennek, akik haldokolnak, /Északnak*” (Lovasi 2017: 101). Ezután felszólít még a szoba bérlésre és egy kép festésére is. Horváth (2019: 70) szerint „a vers leleplezi magát, hogy nőt szólít meg [...]” „*Amin a tenger öregember/Mégis a lábad közé megy be a sodra*”. Vagyis, ha tényleg női megszólítottja van, nem terjeszthető ki általánosságban véve a bábuk ledöntésére, de lehet nem is szükséges ez mindenki számára. A következő sorokban egy emlékkép bontakozik ki, a tengerrel, *hallal, tóval, vízzel*. A beszélő magát kövéreként jellemzi, majd áldozatként mutatkozik: „*Nagy fehér test víz alá száll/harapj bele, képzelj sebet*”. Vagyis a megszólított engedelmeskedik a felszólításoknak, majd *halként* jelenik meg, aki vízbe rántja, majd meg is sebzi azt, aki előtte a felszólítással megszabadította. Az utolsó két sorban a felszólítás a „*Ne kösd be [...]*” a beszélő harapott sebére vonatkozik, aki nem hagyja, hogy sérülését a bántalmazója ellássa, mert abból „*néhány bogár*” vért iszik még.

Ha visszatérünk a címhez, és a bábuk jelentéséhez, akinek a jellemzői is nagy kezdőbetűvel voltak szedve, bizonyára szimbólumként szerepelnek. *Kényszer* alatt cselekedni jelentheti azt, hogy külső nyomásra, akár erőszakra reagálva valaki feladja a korábbi ellenállását. Az *érdek* egy olyan dolog, amely előrébb visz az életben, valakinek haszna lesz egy adott dologból. Az *ösztönélet* a pszichoanalízisből ismert fogalom, az ösztön a tudattalan mozgatórugója, lehet ez az fajfenntartás vagy a létfenntartás, akár az agresszió. Ezek mind megjelennek a versben, hiszen ösztönként benne van a szexualitás, az agresszió, kényszerként a felszólításokra való engedelmeskedés, ugyanakkor az érdek érdekes szerepet kap. A bogár érdeke, hogy ehessen és életben maradjon, a megszólított hallá/szörnyyé változott nő érdeke,

hogy a korábban érdekének vélt dolgokat otthagyja. Egyedül a beszélő érdeke homályos, hiszen ő ad tanácsot, szólít fel, ő szenved el a harapást is, belőle táplálkoznak. Vagyis vagy nincs érdeke ebben, vagy nem logikával közelíthető meg, mert érzelmi alapú.

Összehasonlítva ezt a *Mi mehet?* (Lovasi 2017: 307–308) című szöveggel, ebben szintén központi szerepet kap a *kényszer*, az *érdek*, és az *ösztönélet*, de közérthetőbb formát kapnak. Új, élő formát vesznek fel, *pintyként*, *sebesültként* jelennek meg, többszörös áttételen keresztül. Az nem új jelenség, hogy állatok jelennek meg a Lovasi-szövegekben, viszont a *pintyeknek* van egy fontos szerepe a kultúránkban. *Charles Darwin* a Galápagos-szigeteken a *pinty* sokszínűségét, különbözőségét megfigyelve jutott el az evolúció-elméletéhez, ami akkoriban istenkáromlás volt, *Isten* szerepe ekkor rendült meg először az emberekben.

Először a dal címét is adó kérdésre válaszolva, a fiatalok gondolkodására, a bennük megjelenő érzések, kételyek metaforájaként van ez a három állat megjelenítve, akikhez cselekvéseket is köt a megszólaló. *Isten* jelenléte váltja a konfliktust, aki táplálná őket, de az életkörülményeik és a viszonyuk rendezetlen. Az *kényszer-pinty* a létfenntartással foglalkozik, az *érdek-pinty* kibontakozik az életben „fennen szárnyal”, miközben „*a kedvenc: a kis Ösztönélet*” -ből kétségeket vált ki a helyzet. Kérdéseket tesz fel, melyekre választ vár a jelenlévő felsőbb erőtől az állandóságra, a biztonságra vonatkozóan. Mindezek a fiatalok pszichéjében lejátszódó folyamatok megtestesüléseként ábrázolódnak. A refrénben ez csúcsosodik ki, ahogy az *ösztönélet* a kérdéseire nem kap választ, pedig háromszor is felteszi őket, fokozva ezzel a feszültséget. „*Ha a világ nem ad munkát, /Én adok munkát a világnak.*” sorok ismétlésével, mely értelmezésem szerint az *ösztön* dacos felállítása, mert ráébredt helyzetének kilátástalanságára.

3.2. „*bárcsak azt mondanám amit te szeretnél*” (Bérczesi 2021: 108)

„Lovasi szerint a Kispál jó időben talált meg egy olyan hangot, amellyel a nyolcvanas évek undergroundjának elfáradása után meg lehetett szólalni. Ezzel folytatható hagyományt teremtett, hiszen nélkülük nem így szólna a Hiperkarma, a 30Y, a Kaukázus, vagy éppen a Quimby. Persze ez inkább azt jelenti, hogy ezek a zenekarok sokszor a Kispál ellenében tudták megfogalmazni magukat, és a szövegek viszonyítási pontok lettek.” (Poós 2010: 202)

Bérczesi Róbert, a *Hiperkarma* dalszövegírója is hasonló meglátáson van, elmondta, hogy *Kispál és a Borz* utánzatnak tartották őt és a zenekarát karrierje elején. Ezt több dolog is indokolta: hárman voltak, az énekes basszusgitáros is volt, és a hangszíne is hasonlított *Lovasié*hoz. Ez kezdetben zavarta, majd büszke lett rá. (Kiss és Bérczesi 2019) A korai hasonlóságok ellenére 2000-re már sikerült teljesen autonóm művészi stílust létrehoznia. *Lovasi* szerint a *Hiperkarma* első lemeze, az ezredforduló utáni évtized öt legfontosabb albuma között szerepel, és azzal, hogy a banda megjelent fontos fordulópontra következett be a könnyűzenei életben, mert egyszerre zajlott le generáció- és stílusváltás is, ráadásul teljesen újfajta alternatív hangzást is hoztak magukkal. (Lévai 2014)

Bérczesi dalszövegeitől szinte elválaszthatatlan az életútja. Nem magyarázatként szolgál a szövegekre egy-egy esemény, hanem a szerzőnek az élethez való viszonyulásából, a gondolataiból erednek tettei és élményei, ezekből pedig a szövegei. Dalai kitárulkozóak, személyes érzéseit írja meg. Ő maga erről így beszél:

„az érzéseink feltárása a többiek előtt védtelenné, sebezhetővé, vagyis teljes mértékben kiszolgáltatottá tesz bennünket, amely által könnyen kerülhetünk megalázó helyzetekbe, arra meg, ugye, kinek van szüksége?

Hát nyilván csak annak, aki hülye.

Mégpedig tökhülye.

Na és itt jövők én a képbe ...” (Bérczesi 2021: 7)

A *Hiperkarma*val hat albumot készített eddig *Bérczesi*, ezek időrendben: *hiperkarma* (2000), *amondó* (2003), *konyharegény* (2014), *Délibáb* (2017), *A Napsütötte Rész* (2019), *A Falon Túl* (2021); az *Én meg az Ének* formációval pedig 2020-ban a *KaRaNTéNLeMeZt*. Ezeknek a szövegeit adta ki a *DaLSZöVeGKöNYV*ben 2021-ben. (*A Falon Túl* albumról csak négy szöveg szerepel, mert a többi ekkor még nem is volt meg.) Látható, hogy tizenegy év különbség telt el a második és a harmadik album között. Ennek az oka *Bérczesi* alkotói válsága volt (többek közt). Első zenekara a *BlaBla* volt, a *hiperkarma*, a *zöldpardon* és a *lidocain* dalokat még nekik írta volna, ezek a későbbi *Hiperkarma* első dalai lettek. A zenekar ezeket nem tartotta elég jónak magukhoz. Itt lesz fontos az élettörténet, mint magyarázat: *Bérczesi* akkoriban, a 90-es évek vége felé nem látott maga előtt jövőt, önpusztításba kezdett, rendszeres marihuána használó lett. Egyik ilyen *flow*ja közben született meg a felismerése az élet múlandóságáról, és ennek a hatására írta a szövegeket. Az *amondónál* már speedet használt. Ezután hiába volt meg a következő album teljes anyaga, azt nem adták ki, csak 2014-ben, miután befejezte az

elvonókúrárt. Alapvető hozzáállása volt az alkotáshoz, hogy minél egyedibb legyen a műve. Kísérletezett. Az elmúlt pár évben azonban már az egyszerűsége törekszik, megpróbál visszatérni a hagyományokhoz. Szövegvilágát pedig a pozitív gondolatok felé kívánja terelni. (Bérczesi 2021)

Ballagó Júlia (2021) esettanulmányt írt a dalszövegek stílustulajdonításáról, ehhez nyolc dalt válaszott ki. Ebben a *Hiperkarma senkitöbbet* című dala is szerepelt. A szerző kiemelte, hogy ennél a szövegnél az írójához társított ismeretek határozták meg a stílustulajdonítást, nem pedig fordítva. A szövegről többen úgy nyilatkoztak, hogy lírai vagy költői. Hasonlókat fogalmaz meg Müller Péter Szíámi is Bérczesi *DaLSZöVeGKöNYV*ének hátoldalán:

„Az igaz ember feladata, hogy tanulmányozza a hagyományt, és korának nyelén továbbadja azt. Mindenki ezzel próbálkozik, aki bevállalja a dalok áthozását onnan, ahova értük kell menni. [...] Bérczesi Robi az egyetlen a számomra, aki soha nem tesz engedményt, soha nem hibázik – még akkor se, ha éppen bevallottan ő se érti mindig elsőre tökéletesen, amit leírt. Titkokkal és sugallatokkal melózik, tehát nem is csoda, hogy néha később jön a megvilágosodás. [...] Egyszerre kedves, kíméletlen, baráti szavak és kikezdhethetlen prófécia.” (Bérczesi 2021)

Dalszövegei egyediek. Jellemző a szövegekre, hogy több mű összekapcsolódik, bennük tartalmi, formai megoldások ismétlődnek. Ez egy-egy dalszövegen belül is megfigyelhető, az első három album dalai tagolatlanok, szerkezetük csak az ismétlődő variációs részek szerint osztható fel, tartalmilag szerteágazó, van, hogy önmagába záródik vissza is. Az első három album címei mind kisbetűvel vannak írva. A címekben a nagybetűs kezdés csak a *Délibábtól* kezdte jelenik meg. A *KaRaNTéNLeMeZ* már címében is mutatja a dalok címének írásmódját, a mássalhangzók mind nagyok, míg a magánhangzók kicsik lesznek. A *Falon Túlban* minden címben szereplő szó nagy kezdőbetűs.

A dalszövegeket tartalmazó kötetben maguk a szövegek végig kisbetűsek. Ráadás mindenféle központosítást mellőznek. Kivételek ezalól a kérdőjelek, mert azt a nagyon gyakran megjelenő kérdések után többségében kiírta. A szövegek az olvasóra (hallgatóra) ömlenek, hömpölyögnek, egy vessző sem állítja meg őket. Sorokra vannak bontva, gyakori a soráthajlás, azonban ez a központosítás elhagyása okán jelentkező többértelműség miatt ugyanúgy eldönthetetlen, mint a szöveg maga. Jellemző a szövegekben a megszólítás és a több nézőpontúság, a széttöredezett individuum. A szereplők, a lírai én külön, illetve együtt állása

nehezen, vagy egyáltalán nem meghatározható. A megszólaló tudatállapota is ingoványos, az ő szemszögéből látunk, érzékelünk. A szövegeinek megértéséhez, az azokról való gondolkodáshoz talán közelebb kerülhetünk, ha figyelembe vesszük az önéletrajzi könyvének hátoldalán szereplő szöveget. A könyv címe: *Én meg az ének*. Első benyomásra a szerző és a zene kapcsolatára asszociálhatunk róla, azonban ez téves út:

„A név eredete egyébként egy réges régi elméletemben, az Én meg az Ének-elméletben gyökerezik, ami nagyjából annyiból áll, hogy minden ember a másik ember fejében lévő Én-jével beszélget, ami azt jelenti, hogy amikor én megszólalok, akkor valójában te beszélsz, az én fejemben lévő Én-ed, aki pont olyan, mint amilyennek én képzellek téged, és amikor te szólalsz meg, akkor meg én beszélek, vagyis a te fejedben lévő Én-em, így lehet az, hogy tulajdonképpen mindannyian magunkban beszélünk, tehát mindannyian egyedül vagyunk, és ha már így alakult, akkor miért ne lehetnénk együtt egyedül?” (Kiss és Bérczesi 2019)

A következőkben megkísérlem értelmezni, elemezni néhány dalnak a szövegét. Mivel ezek elég nyitottak, így próbálok nekik egyrészt hagyományos keretet szabni, másrészt inkább a bennem a szövegek kapcsán felmerülő kérdések, bizonytalanságok fognak megjeleníteni. Minden szerteágazik és összekapcsolódik bennük, ennek ellenére röviden megpróbálom összefoglalni az általam lehetségesnek vélt értelmezésük egy változatát. Azt, hogy bennem milyen kérdések, érzetek jelennek meg.

A ? (Bérczesi 2021: 17) című dal egy párbeszédre épül fel a lírai én, és a megszólítottja között („és ha olyasmit szeretnél szeretnél mondani/amit én még nem tudok/akkor azt mondd meg...”, illetve „és folytatnám tovább is van/de félbeszakít és azt mondja”). Az első 19 sorban a te és én elkülönül egymástól, a lírai én E/1.-ben beszél, és azt a megállapítást teszi a másiról (te), hogy boldogtalan, ekkor kerül elő a kérdőjel metaforája, ami az egész műben állandósul. A másik bizonytalanságának jele, mely a feje felett lebegve jelenik meg, és a dolgok túlgondolásából keletkezik. Fontos szerepe van továbbá annak, hogy „egy rajzfilmben élek együtt veled”, vagyis az életük színtere nem a valóság, vagy ha az is, akkor maga az életük annyira képtelen, hogy egy rajzfilmhez lehet csak hasonlítani. Ez a vonal jelenik meg a lírai én kérdésében is, amikor *Kengyelfutó gyalogkakukk* mesesorozatból hoz fel példát a kudarcokból való felépülésre („... miért mindig/a szimpatikusabb állatok a vesztesek? /olyanok akár a gyalogkakukokban a prérifarkas”). A törés a 20. sorban történik meg „már átlátok rajtam de nem látok belém”, mert itt a nem a magamon/magamra vagy a rajtad/beléd szót használja,

hanem elbizonytalanítja a saját személyét. Ezt követi, hogy „*én egy univerzális gondolkodóval élek/aki folyton boldogabb akar lenni*”. A te a boldogságkereső, neki is mondja a lírai én, hogy „*jobb lesz minden nekem elhiheted*”. A mű utolsó sorai a „*lassan vége lesz és te itt maradsz*”, amik a következő szövegbe nyúlnak át. Ez a dal a *hiperkarma*.

A *hiperkarma* (Bérczesi 2021: 19.) az első album címadó dala és a zenekar névadója is egyszerre. Kezdősora a ? zárósorával majdnem megegyezik, de kiegészül a velem szóval: „*lassan vége lesz és te itt maradsz velem*”. Második sorában viszont az előzőtől különböző helyszínen, időben vagy életben jelennek meg: „*a világ végén a folyóparton állunk*”, ekkor összeolvad a két szereplő. Egy új személy lesz megszólítva (másikként/teként), aki nem az egység része: „*ha báméskodni jöttél hozzánk/most megmondom/nincs esélyed nálunk*”. A variációkban ismételt rész („*a villanykörte holdon/látlak/és felém szól a hangod/és azt mondja/érj hozzám/és ne bántsд engem mindig/én sosem bántanálak*”) szereplő személyek bizonytalanok. A személyek közti váltásból nem derül ki biztosan, hogy hányan vannak a jelenetben, és az elején megjelenő báméskodó betagozódik-e az egységbe. Az ismétlődő részek (nem igazi refrén) közt kibontja a lírai én a korábban megnevezett újrakezdés lehetőségét („*és rohanj és táncolj és ugrálj és üvölts/vagy csinálj bármit/csak lássam rajtad hogy élsz*”). Az, hogy különböző cselekvések elvégzésére szólítja fel a másikat, és hozzáteszi, hogy szeretné elevennek látni, az következhet, hogy ez a világvége és maga a folyó is csak egy metafora az egyéni életük végére. A mű végén kis változtatással megismétli az elejét: „*és a folyóparton állunk/a világvégén ketten/ott senki se jár*”. Eszerint mindvégig ketten voltak, és a szemlélődő lehet maga a mű befogadója, akinek a kiszólást címezték. Az utolsó sorokkal („*te együtt jársz a sorssal/neked semmi se fáj*”) további megválaszolatlan kérdéssel szembesülünk, ki az, aki a sorssal jár, ő maga is a végzet részét képezi, és természetfelettiként nem érez fájdalmat? Vagy szükségszerűen meg kell jelennie a másiknak, akinek nem fáj semmi? Vagy a sors maga a halál, miután nem érez fájdalmat? A lényeg mégis megragadható, a másokon való segítség igénye a legrosszabb időkben is, mikor annak a legnagyobb szüksége van rá („*érj hozzám*”).

A *Másé Voltam* (Bérczesi: 2021: 97) című dal 2017-ben jelent meg, azonban ez egy régiebbi szöveg, még a 90-es években keletkezett, a *BlaBla*-korszakban (Bérczesi 2021). Ebben is hasonlóan az előzőhöz a megjelenő személyek, a lírai én mintha skizofrén-állapotban lenne. Az ismételt rész, szintén némi változással szerepel „*félek tőled/ (féltem mindig) /te másé voltál mindig/másé voltál mindig*” és a zárlatban „*én másé voltam mindig/másé voltál mindig/másoké vagyunk/mindig*”. A mű az „*üres a fejem nincs benne lélek*” sorral indul. Ez párhuzamba állítható az *üres* (Bérczesi 2021: 29) című dalszöveggel, melynek első sora a következő: „*üresen állok mindennek háttal*”. Ennek a szövegnek a mondanivalója számomra, hogy egy

másik személlyel együtt mindig jobb, és a cél boldoggá tenni ez az embert („*de egy mosolyba bújva még most is/az arcodra fagynék*”; „*vele álmodni könnyebb mint egyedül ébren*”). Ugyanakkor az első hat sorban megvallja a lírai én, hogy nem ismeri az igazságot (a titkot), miközben azt állította. A tíztől tizenötig terjedő sorokban a saját szenvedését jeleníti meg, majd színt vall: „*és hazudtam neked hazudtam neked/sosem kezdhettünk új életet együtt*”. Azonban ebben a szövegben nem tett ígéretet senkinek, ámbár másokban igen, például a *hiperkarmában*: „*mi újra kezdjük igen együtt/és elintézzük mindent*”. A harmadik részben, melyet az ismételt „*te másé voltál mindig*” szegélyez egy T/1. személyben elmondott helyzetkép olvasható. Ebben a „*fémes hangzavar*” és a „*kétszázzal száguldunk tovább*” egy teljesen más fogalmi tartományra hagy asszociálni, mint az eddigiek. Az utazás, a kerécsikorgás dereng fel. Ugyanakkor, ha az előzőek fényében értelmezzük, akkor a „*másé voltam*” és a „*másé voltál*” felidézheti a be nem teljesült szerelmeket is. Ami a jelenben állandósul „*másoké vagyunk/mindig*”, mert a beszélő és a megszólított nem együtt van, hanem megint más személyekkel. Ennek értelmében a száguldás lehet az egymástól való távolodás metaforája is. Véleményem szerint ez az elengedés problémakörét tárja fel, az elválást másiktól, akit igazából sosem kaptunk és kaphatunk meg, az ebbe való békés belenyugvást.

Bérczesi (2021: 89–90) a *Boldog Még* kapcsán írta le, hogy az édesanyjához szól ez az óda, és ezt meg is indokolta: „Már egy jó ideje úgy tartom, hogy bármilyen művészi produktumról is beszélünk, minden művészeti ágban azok az igazán kiemelkedő alkotások, amelyek nem csupán úgy előjönnek a semmiből, hanem címzettjük is van, vagyis egy konkrét személyhez, személyről szólnak.” A *Boldog Még* a *Délibábon* kapott helyet, ebben már valódi refrén is szerepel, szerkezete hagyományosnak mondható (Bérczesi 2021: 118–119). Ebben a megszólított személy boldogságát kívánja elérni, hogy nevetésre bírja („*bárcsak azt mondanám amit te szeretnél/amit ha meghallanál akkor nevetnél velem*”). A mű is ezzel kezdődik már „*lehetnél boldog még*”. Hasonló szerkezetben ehhez a boldogság egyik alternatíváját kínálja fel, azzal, hogy „*lehetnél másé még*”. Egy lehetséges szerelem képzelel el ezt. Egy ilyen, a birtokláson alapuló szerelmi kapcsolat a *Másé Voltam*ban kerül teljes kifejtésre, így a szövegek közt kapcsolat van. A mű egészében a megszólítottat magasztalja, annak fontosságát illusztrálja különböző módokon. A refrén egy része azonban rengeteg kérdést felvet.: „*itt ha körbe nézek és te nevelsz rám/nem emlékszem rá hogy nem voltál/vajon hol lehettem mikor születnél? /vajon ki voltam én amikor megjöttél?*”

Ha a szerzői szándékot figyelmen kívül hagyjuk, hogy az édesanyjához szól, akkor marad a hagyományos szerelmi líra szerinti magyarázat. Eszerint a lírai én kedveséhez szól az egész óda, az ő boldogsága a célja, és ő az is akire „*a magasban táncolt jársz*” és az „*egy égő*”

angyal táncol...” részek is vonatkoznak. A szerelem tárgyát képző nő anygalként van jelen. Ebben a verzióban a „*de mikor a kezed megfogom és megérezed/egyből szorosabban kulcsolod az enyémet*” vagy a „*nekem csak az számít ahogy te érzel/nélküled pokolba az egésszel*” mondatok is könnyebben értelmezhetőek, egy szerelmes megszólalásban inkább megszokottak. Azonban ebben az esetben a refrén kelt némi disszonanciát, annak második, harmadik és negyedik sora, de így is értelmezhető lenne. Ha visszatérünk a szerző szándékához, máris logikusabbnak tűnnek ezek. A kérdések további kérdésekhez vezetnek. A „*vajon hol lehettem mikor születted?*” nem gyakori gondolat, de érthető probléma, hogy a szülők születésekor a későbbi gyerekük hol van? Nem az a kérdése, hogy létezett-e. A következő kérdése pedig tovább bonyolítja ezt is: „*vajon ki voltam én amikor megjöttél?*”. Ez is a szülő születésekor már létező saját személyének meghatározására irányul. Mindez abból következik, hogy „*nem emlékszem rá hogy nem voltál*”, ezek szerint amikor te léteztél, én is voltam, mert amióta én emlékszem/vagyok, te is vagy. Hasonló kérdéseket gyerekek szoktak feltenni, amikor egyértelműnek tűnő dolgokra is kérdeznek rá, így lehetséges a gyermek szerep felvétele is a műben, de ez kevésbé valószínű („*úgy unom mondani, hogy sosem jó/unom hinni ami látható*”).

3.3. „*Dízeliű vad romantika*” (Likó 2016: 127)

A *Vad Fruttik* zenekar dalszövegírójának élettörténete szinte kihagyhatatlan elemként jelennek meg minden interjúban, koncertbeszámolóban, vagy a dalszövegek értelmezése során. Szövegeihez hozzátartoznak a gyermek-és ifjúkorára általánossá vált, a 80-as vagy 90-es évek szocialista, majd posztiszocialista jegyei, a boldogulás lehetetlenségének képzavarai, az addikció életmóddá válása. Magáról beszél, eközben generációk elfojtott, meg nem nevezett tapasztalatait, érzéseit hozza a felszínre. Azokat a nem csak életkorspecifikus problémákat, amelyek az elmúlt csaknem nyolcvan év örökségeként ma is továbbadásra kerülnek. *Likó Marcell* írásai értelmezhetők egyedi korszakleírásokként, amelyek primer élményeken alapulnak. Az idejében elmaradott élményszerzés lehetőségeinek felnőttkori megtapasztalási próbálkozásai, a meg nem történet, mégis érzéki tapasztalattá vált, általa teremtetett világ darabjai. Ugyanakkor egyetemessé is válik, megragadja korunk paradox helyzeteit, melyben maga is fesztelenül szorongó énekmondóvá válik. A *Likó* élettörténet-rekonstrukciójaként aposztrofált könyv, a *Bunkerrajzoló* az ő *élhetetlenségén* keresztül mutatja be korunkat. Az előszóként értelmezhető részében *Reményi József Tamás* a következőket írja:

„És most itt egy nemzedék, amelyik épp az idő tájt született, amikor Berta¹⁰ viaskodott az árvasággal és kiszolgáltatottságával, s amelyik ma teszi ugyanezt. Ők a sárga Zsigulik¹¹ és az esküvői abbazénék leszármazottai, az értelmetlen robotban vagy munkaidős semmittevésben, népbetegségként pusztító alkoholizmusban, családi erőszakban és széthullásában élt szülők gyermekei, a halmozottan hátrányos helyzetű vidéki Magyarország ifjú polgárai.” (Géczi 2015: 6–7)

Géczi János, író-költő megkerülhetetlen, ha *Likó Marcell* szövegeihez szeretnék közelebb kerülni. A 2013-as *Darabok* című album dalainak megírásában segédkezett először. *Likó* ezt közös munkaként definiálja, mert szerinte alkotótársra van szükség a legjobb verzió eléréséhez. Az alkotói folyamatot a kezdetleges vagy még be nem fejezett dalszövegek, zavaros gondolatok, érzések bemutatásával kezdik, majd formát adnak nekik. A *Géczi*-féle javaslatokat nem fogadja el kötelezően, de mindenképpen nagy szerepük van. (Likó 2016) „Nevezhetjük ezt egyfajta nyesegetésnek, és akkor gyenge hasonlattal lehetnék rózsza, ő pedig a kertész, de lennék inkább marhahús, zsíros, inas, az ő kezében meg legyen a bárd, vagy lennék műanyag karosszéria, ő pedig fröccsöntő gyári munkás.” (Likó 2016: 66) Ezek mellett *Géczivel* közösen jelennek meg különböző fellépéseken, előadásokon, és 2016-ban az addigi dalszövegeit is az ő szerkesztésével adták ki *Énekelt és el nem énekelt dalok* címen. A kötetben időrendben, albumonként (mintha ciklusok lennének) olvashatóak a szövegek, pár koncert fotóval és tusrajzokkal van illusztrálva. Két részre van osztva a könyv, az elsőben a *Rózsikámnak digitálisan*, az *Egy éjszaka Bohémiában*, és a *Fénystopposok* albumok szövegei kapnak helyet, mint önálló művek. A második részben, külön bevezetővel, magyarázattal ellátva az eredeti, és a *Géczivel* módosított, végleges, a felvételeken elhangzó dalszövegek szerepelnek. Ezek az albumok: a *Darabok* (2013) és a *Tudom milyen* (2015). A kötet borítójának grafikája igen találó, egy gyárépületet vagy erőművet ábrázol, az előterében egy kifejező tekintetű (kóbor) kutyával. A hátlapon olvasható ajánló pedig a következő: „Panellét, apa-anya játszmák, elárvultság, élvezetek. Mintha csak erről szólnának a Vad Fruttik szövegei, holott a dalokat kedvelők ennél sokkal többről is beszámolnak. Likó Marcell (1979) dalszövegei elsősorban énekhangra készültek, s bennük ott az idő, amely az olvasó életideje is.” (Likó 2016) *Géczi* közvetve is, ha a szövegekre. *Likó* egy interjúban elmondta, hogy tőle tanulja meg, hogy hogyan érdemes verset írni, mivel foglalkozzon, mit olvasson. Tanácsként kapta, hogy foglalkozzon kortársakkal, ne

¹⁰ Berta a Géczi János által írt Vadnarancsok főszereplője. A mű az 1980-as években témájával botrányt kavart.

¹¹ A Sárga Zsiguli című dal a Vad Fruttik egyik első slágere volt.

*Radnóti*val, és beépíthet a kortárs irodalom hatására a dalokba új elemeket. Továbbá tőle tudta meg, hogy mik a versek és dalszövegek különbségei (33).

Szövegeit állandó elemek, motívumok alkotják, így alkotva meg saját világát. Leggyakoribb építőelemeit a regionálisan meghatározó Közép-Európai poszt szocializmusból emeli be. Ilyen maga környezet: a *városi lakótelep*, a *gyár*. A megjelenő dolgok anyaga is ezt erősíti: *(vas)beton, fémek* (például: *króm, alumínium*), *üzemanyag* (*dízel, benzin, olaj*), *műanyag* (*celofán, linóleum*). Például: „*Egy lakóteleppé pofozott ruszki/laktanya látszik a domb tetején.*” vagy „*izomból beletolnék egy panelházat.*” (Likó 2016: 119, 59)

Ezt olyan dolgokkal tölti meg, mint a *rádió*, a *tv*, a *képernyő*, a *plakát*, a *drót*, az *ablak*, az *autó* (*Lada, Mercedes, Cadillac*) és a *cigaretta* és *italos üveg*. Ezzel ellentétesen jelenik meg a természeti környezet, a *rét*, az *állatok* (*pillangó, bogarak*), *növények* (*gyümölcsök, virágok*). Szereplői is a mesterséges és emberi határán mozognak, gyakori szereplők a család tagjai, az *apa* és *anya*, vagy egy *nő*, mint a szerelem tárgya. Például: „*Olajozottan durozsolnak/a létfenntartó gépek*”; „*Az otthon nevű részen, a panelrengetegben, /embergépek élnek zavartalan csendben*”; „*Anyámnál nincs erősebb a világon*” (Likó 2016: 70, 58, 59.) A személyek részekre bontottak, a megszólaló maga is töredékes. A *szív*, a *véna*, a *bőr*, a *hús*, a *csont* vagy más *szervek, testrészek* mutatják a figurák jelenlétét. Emellett a bántalmazás, önsértés így gyakori (*sebek, hegek*) vagy a test működésére utaló szavak, a *pulzus*, a *veríték*, a *könnyek*, és a test meztelensége is, mely a védtelenség szimbólumaként szerepel.

Ezek mellett meghatározó a vallási, bibliai utalások felhasználása, a *megváltás*, a keresztre feszítés motívuma, az *Isten* vagy *Jézus* szerepeltetése, a *Pokol* és a *Menny* szembeállítás, mint „*Kínzó belső görcsök/glórikus fényben*” vagy „*Bárcsak lennék állat, /orrszarvúbogár, /ami gombostűre tűzve/megváltásra vár.*” (Likó 2016: 38, 69.) Ugyanakkor ez inkább az *Isten* keresését jelenti, aki nincs jelen, vagy nem is létezik. Így nem is szokatlan, hogy a végtelent máshol keresi. A csillagászati, az *Űr* fogalomkörébe tartozó dolgok is fontos szövegszervező erővel bírnak. A *Nap*, a *Hold* és a *csillagok* a leggyakoribbak, de a *szkafander* vagy az *üstökös* is megjelenik. Van, hogy ezeket nevén is nevezi, mint „*Szaturnusz-szőnyegén lépdél felém*” (Likó 2016: 21).

Az addikció jelenléte állandóságot mutat a dalszövegekben. Az alkoholizmus, a drogok, a hedonizmus átszövik a szövegvilágot. Például: „*Elfolyt sorok, kiömlött sörök. /Az üveghegyről a trónra török.*”, „*Várandós feleség BMW-t szül az apának, /aki Jézusra állt rá a megszokott szerek helyett.*” és „*Nem kellett kender, nem kellett hó*” (Likó 2016: 115, 105, 14) Ennek eredményeként a különböző tudatállapotok a tompaság vagy a felfokozott, feszült jelenlét meghatározzák az egyébként is túlpörgetett atmoszférát. „*Kitartó imbolygás, /intravénás*

szerek.” illetve „*De mondom, nincs semmi baj, /csak a fejemben nem szűnik a monoton zaj.*” (Likó 2016: 79, 38) A művekben ez támogatják az igék is, amik ugyanilyen oppozícióban állnak. Alapvető ellentét a fekvés, lebegés és a rohanás, repülés, illetve gyakori a menekülés, futás, vagy a tánc. Például: „*Fut az utca, a rét szalad, /Minden mozog a busz halad.*” (Likó 2016: 15)

Az érzéki észlelés minden formáját használja, gyakran a szinesztéziává válnak ezek: „*A buli ize a számban, /lányok neonruhában.*”; „*Pirosan izzik a melegítőm, /a színeket feltekerték. /Sávokra bontva hallgatom/azt az olajszagú zenét.*” (Likó 2016: 23, 83) Ezek közt kiemelkedő a látás, azon belül is a fény felfogása, jelenléte a világban. A fényre utalnak: a *Hold*, a *Nap*, a *világosság*, az *égés*, a *lángolás*, a *villanás*, a *csillogás*, a mesterséges fények, az *izzószálak* és a legfontosabb a *neon*, mint „*Összetört a fény a diszkógömbök tükrében. /A stroboszkóp vakít.*”, „*Húvös fénnel izzanak/lámpás csillagok*” (Likó 2016: 113, 75). Ezek van, hogy szimbolikusak, mint ahogy a természeti jelenségek is, az évszakok, napszakok, vagy az *eső vihar*. Például: „*Magam leszek a zúzmara, /a hóval olvadok. /Elillanok, akár a tél, /akár a sóhajok.*” (Likó 2016: 77)

Ha a szövegek érzéseit, hangulatát figyeljük meg, akkor egyértelműen a negatív töltet lesz általános. A fájdalom, a bánat, a kiábrándultság, a védtelenség, ezek mellett pedig a boldogság és a szeretet keresése, az utána való vágyakozás, és megtalálásának lehetetlensége.

A dalszövegek állandó ellentétekre építenek (zárt és nyitott, világos és sötét, fenn és lenn, kemény és puha). Ezek megtartják hagyományos jelentésüket, vagy pozitívak vagy negatívak, minden átmenetet elutasítva. Az állandó tagadás erősíti meg ezt a szembenállást, a nem szó több helyen is módosítja a kijelentéseket. „*Nem számít már, hogy miben hiszel. /Nem múlik el, nem múlik el.*”; „*Nem hiszek a gyűrű aranyában, /nem hiszek a szavak igazában...*” (Likó 2016: 127, 59). Azonban e szövegek alapállítása mégis egy próba az élet pozitív felfogására: „*Meglátod, a pusztulásban/mennyi szépség, mennyi báj van.*” (Likó 2016: 122)

Ezek a szövegek eddig kevésbé feldolgozottak, de találhatunk rá példát. A szerelem témakörében vizsgált dalszövegeket Imre Petra (2017). A szövegtörzshez beemelte az alternatív dalszövegek közé az *Üvegszilánkkal* dalt. Itt részletesen kifejti, hogy a mű első versszakának központi metaforájának alapja egy konvencionális metafora, a szeretett egyén szívben hordása. Ezt dolgozza ki a szerző a *hús* és a *gyümölcs-hús*, illetve a *mag* és a *testi sérülés*, a *heg* asszociációival, melyek párhuzamot állítanak testen maradandó heg és a gyümölcsben található *mag* között. Ezt a versszak utolsó sorai nyomatékosítják: „*s mint gyümölcs a magvat, /úgy hordozlak magamban.*” (Likó 2016: 60) Így a *mag* és a *heg* is a szerelmet, a szeretett személyt testesíti meg a szövegben.

A *Vad Fruttik* dalszövegek irodalomórai tanítására Molnár Cecília Sarolta (2014)¹² tett kísérletet, az *Embergép* című dalt dolgozta fel végzős gimnazistákkal. A motivációiról így írt:

„Amikor 2012-ben elkezdtem dalszövegekről írni a nyest.hu-n, elsősorban az a cél lebegett a szemem előtt, hogy megmutassam, hogy a jó könnyűzenei dalszövegek segíthetnek megközelíteni és megérteni régi, tőlünk távolinak tűnő irodalmi, elsősorban lírai műveket. Valahogy úgy képzeltem, hogy a dalszöveg, ami velünk él, a mindennapjaink része, valahogyan elvezethet az irodalomhoz, amitől talán egyre távolabb érezzük magunkat, vagy ha magunkat nem is, a felnövekvő generációkat mindenképp.”

Írt többek közt a *Lehetek én is*, a *Nem hiszek*, és a *Kemikáliák* dalok szövegeiről is. Azonban annak igénye, hogy magas kultúrát közelítse meg a dalszövegekkel a *Lehunym a szemem* című dalt elemzésekor teljesedik ki. Ebben az intertextusokat emelte ki, ahogy az pábeszédbbe kerül *József Attila* műveivel. Elsősorban a *Tiszta szívvel* emelte ki, de a *Tudod, hogy nincs bocsánat...* és az *Óda* utolsó strófái is terítékre kerültek. Ezt egészíti ki magával a mű központi témáját adó halál és öngyilkosság téma asszociációival, hogy önkéntelenül is a második versszak után eszünkbe juthat a költő, és az élete. (Molnár 2012)¹³

A szövegvilág sajátosságainak érzékeltetése, és az önálló műként való reprezentálás céljából három dalszöveget szeretnék kiemelni. Ezek a *Limonádé*, a *Túl kemény*, és az *Ébren* (annak videoklipjével együtt).

A *Limonádé* 2010-ben jelent meg, vagyis még a *Géczi*vel való munka előtt. (Likó 2016: 46–47) Szerkezete hagyományosnak mondható: két négysoros strófa, majd a refrén, aztán megint két négysoros strófa és refrén, ez tagolja a tartalmat. A lírai én jelen időben szólal meg, és gyerek szerepet vesz fel, mint *Kosztolányi Dezső*, aki szereplírájában a gyermeki nézőpontot választotta. Képalkotása játékos, eufemizáló: penészvirágos fürdő, éneklő csirkekórus, célnametelt húron zenélés, kertben majsolás, mezítláb szaladás. Ezt a gyermeki világot az idill, a felhőtlen szórakozás jellemzi. Az első részben a gyermekkor ábrázolása történik, a családi boldogság („A nagymamám elveszett a gőzben, /penészvirágos fürdőben keresem. /Csirkekórus énekel a lábosban, /kövér májukat mind megeszem.“). A második részben már feltűnik a valóság, annak szomorúsága, a család problémái, a házasság csődje, az alkoholizmus, de a

¹² Molnár Cecília Sarolta (2014. 05. 08.): Mire jók a dalszövegek? Tani-tani online. Letöltés: http://www.tani-tani.info/mire_jok_a_dalszovegek (2022. 10. 23.)

¹³ Molnár Cecília Sarolta (2012. 05. 04.): Tiszta szívvel. A testem virul, a lelkem kicsit halott. Nyelv és tudomány. Letöltés: <https://www.nyest.hu/hirek/a-testem-virul-a-lelkem-kicsit-halott> (2022. 10. 23.)

gyermeki szem erről nem vesz tudomást, boldog marad. („*Mi szomorkodik a diófalevél szagában? /Tán a házasságban kihűlt szerelem? /A férfiak már lerészegedve horkolnak, /kisurranhatunk lábujjhegyen.*”) Refrénje is ebben a hangulatban marad, a „*Limo-limo-limonádé*” sor háromszori ismétlődése meg inkább a gyermeki vidámság felé terel. Ezt egészíti ki azzal, hogy napozó nőket, a nagyszülők érthetetlen *porcelánkütyü*jeit idézi meg. Képalkotása a nosztalgiából táplálkozik, melyet az eltelt idő megszépített. Ki is mondja, hogy „*Mennyivel jobb volt régen. Igen!*”, ezzel szemben már feltárta a gondokat, ámbar még mindig tartja a gyermeki álarcát. Ebből csak akkor lép ki, amikor cinikusan zárja a refrént („*elfogytak az érzegős szavak*”), így szinte megsemmisíti az arra irányuló próbálkozását, hogy átértékelje a múltat. A címadó ital, a *limonádé* amellet, hogy rögtön a gyermekkorra asszociálunk róla, azt az édeskes savanyú érzetet is kelti, mint a dal maga. Ez, a gyerekkor idealizálása, és az édes ízhez való kapcsolása más szövegeiben is megjelenik: „*Vattacukor-édes emlék, hogy nincsen semmi baj.*” vagy ugyanez másik verzióban: „*A vattacukros gondatlanság/édes emléke*” (Likó 2016: 70–71).

A *Túl kemény a Tudom milyen* című albumon jelent meg, 2015-ben. Az album címadó dala a lírai én empátiájára utal a megszólított felé: *Tudom milyen* (Likó, 2016, 119. o.). A világ pusztulásán, a helyrehozhatatlanság belátásán keresztül jut el odáig, hogy csak egyénileg lehet valamilyen változást elérni. („*Összeraktad, /hogy segíts, de/csak magadat/mentheted.*”) Itt már a gyerekkor is az elromlott világban kap helyet („*... mit alkotott/egy szerelmes fiatal. Rásegítettek:/a hígító és a hormonok.*”), a felnőtt lét pedig magányos, kilátástalan („*Nézed az elvadult kopár síkot, /a szarszínű szeméthullámokat. /Nézed a hegyeket petpalackból.*”) Az ebben leírt világ vonul végig az egész cikluson, a keserűség és kiábrándultság karöltve veszi át a helyét az előbb leírt gyermekkori idillnek is.

A *Túl kemény* dalszöveg felépítése: 2 strófa, refrén, 2 strófa, refrén (Likó, 2016, 127–129. o.). Ebben az esetben is a tartalmi tagolásban van szerepe a refrénnek, ámbar itt a helyszín változik, és az érzelmek fokozása történik strófáról, strófára. Az első versszak atmoszférateremtéssel indul: „*Dízeliű vad romantika.*” Az *üzemanyag* (*dízel*) íze és a romantika, mint fennkölt fogalom összekapcsolása adja meg a mű alapját. Ez a szokatlan társítás disszonanciát kelt, mert alapvetően, ha a romantikához ízt rendelünk konvencionálisan az az édes lesz. Ez ironia is lehet, melynek alapja az a kontraszt, hogy a munkások buszai, főleg hazafelé semmiképpen sem jellemezhetőek kellemesnek. Az *üzemanyag* ízének tapasztalata, csak a gőzén keresztül megszokott. Ugyanakkor a benzines öngyújtó is hagy melléktá a cigarettán, ráadásul az egyik cannabis-származéknak, a Gorilla Glue-nak a fogyasztói ennek dízelízt tulajdonítanak. Más hasonló termékeknél is megfigyeltek ilyen jellegzetes ízt, de ennél

a legmarkánsabban. A hatása ennek a teljes ellazulás, így az álmatlanság ellen is hatásos lehet. A műben a dízel szóalak megidézi a járműveket, az utazást, ráadásul azzal, hogy hozzáteszi az ízű szót, rögtön egy újabb tartomány is megnyílik, a bódultság, a tompa érzékelés. Így, ezzel az kellemes lazasággal már könnyebben összeegyeztethető a romantika is.

Az első versszak folytatásban egy életképet kapunk, egy a tömegből kiemelt, a lírai éntől különböző személy jelenik meg, hazautazás közben. A megjelenő személy inaktív a külvilágban, csak bámészkodó. Néz, de nem tudatosul benne semmi. „*arcodat a hipermarketek/tényeiben megfürdeted.*” Ebben a két sorban az utazás közben a szem előtt elmosódó kép, a hipermarket mesterséges fényei folynak el, így létrejön az arc fényben fürdetésének metaforája. Hasonlóan a napfényben fürösztí arcához, de itt a természettől való távolodás kap hangsúlyt. A második strófa is egy érzékszerv elvesztését írja le, a hallását. Miközben a külvilágban van, ki is zárja azt. A „*rádióbarát zene*”, a populáris szinonimájaként szerepel, némi értékítélettel. A hallgatott zene az emberek többségének megfelelő, normális, így annak hallgatása a következő sorok függvényében magával hozza a konformitás lehetőségét: „*A torkodban kiálltás feszül, /nem tudod, mi mar belül.*” Vagyis az érzékeit elvesztő érzi a gondot, de nem tudja azonosítani, a torokban feszülő kiálltás az egész személyre érvényes feszültség megfogalmazása.

A refrén a kötetben kétszer jelenik meg, míg a hangfelvételen összesen hétszer ismétlődik. Nyolc sorból áll, amik félrímekkel végződnek, csak a párosok rímelnék. Ebben a részben nyolc állítást kapunk a megszólítotttról, aki lehet az előzőekben megfigyelt, de lehet egy általános megszólított is, ezzel kiszélesíti az érvényességét a mondanivalójának. Az állításokból hatban szerepel a túl szó, ami figyelemfelkeltő szereppel bír. Felsorolja az élete várható („*Túl részeg leszel.*”), de akár már a jelenben is meglévő problémáit: az alkoholizmus, a házasság, párkapcsolat csödj, a szegénység („*A pénzed túl kevés. /A lakásod hideg.*”), az túl okos gyerek, az ostoba apa. Az első négy sorban szereplők egymásból következnek, összefüggenek egymással. Az 5. és 6. állításban a felnőtt a saját apja és gyermeke közé szorul, akik különböző irányokat vesznek, de egyikkel sem találhat közös hangot. Míg 7. sor a fentiek összegzése, hogy „*Az élet túl kemény.*”, addig az utolsó sor „*A farkad túl puha.*” megsemmisítően hat, mert a férfiaságától fosztják meg vele, az amúgy is nyomorult sorsút, akire ez áttételesen igaz, saját életén sem tud változtatni, túl gyáva hozzá.

A harmadik strófa ugyanazt a személyt mutatja be, amikről a refrénben kiderül, hogy férfi. Itt is passzív marad, bámészkodó. Szintén a mesterséges fény kapcsolja ki az érzékeit, a tv vagy monitor képernyője. Pedig a már maga mögött hagyta a külvilágot, otthon van. Az „*Apádnak ez évekig bejött.*” mondat egyszerre ítélkezik a szülőn, és a példáját tovább vivő

utódon. „*Elsírod magad a filmekben, /oly csupasz vagy, /oly védtelen.*” Vagyis az érzéseit csak a képernyő előtt tudja kimutatni, megélni, ráadásul ennek ténye még inkább sebezhetővé teszi, lemezteleníti. A negyedik strófában ez a kiszolgáltatottság jut el a kiégésig. Az emberi könnyek fáradt fények, egy mesterséges világ maradványai. „*Szemedből csak fáradt fény csorog. /Elhasználódtál, mint a mondatok.*” Emellett megjelenik a verbális közlés elégtelensége, mert a hasonlat azt használja fel, hogy a képben résztvevők egyike sem alkalmas már további munkára, életre. Az utolsó két sor a teljes feladás leírása, probléma megoldhatatlansága, állandóvá válása. („*Nem számít már, hogy miben hiszel. /Nem múlik el, nem múlik el.*”)

Az *Ébren* 2018-ban a *Szabad.Vagy* albumon jelent meg, így a szövegét a videokliphez feltöltött információk közt olvashatjuk csak (31). A videoklip egyik forgatókönyvírója is *Likó* volt. A dalszöveg kezdete megadja a helyszínt, de nem konkretizál, azonban ez Magyarország: „*Van ez a huzatos ország egészen keleten*”. A következő sorban bírálatot fogalmaz meg róla. Ezt fejti ki a szöveg többi részében. A lírai én ébren van, vagyis éberén figyeli az eseményeket, míg a társadalom passzív, alszik, nem törődik az egésszel. Társadalomkritikát fogalmaz meg: „*ahol tombol az elme, de hallgat a száj.*” és „*Mindenki alszik, csak én vagyok ébren.*” Az első strófában leírt elnyomást („*mert belerokkansz, és kussolnod muszáj.*”) ellenpontoszza a második strófa, melyben az országot kellemesnek, mesésnek festi le, de ez mind csak külsőség, mert ezt csak tudatmódosítókkal lehet jónak találni: „*Élni is jó amíg hatnak a vegyszerek:/mosolyogsz, és közben a szájszéled remeg.*”, azonban a feszültség, a száj szélének remegésében megnyilvánul, nem tűnik el teljesen így sem. Az utolsó hat soron egy metaforát vezet égis. A *disznó* az aktuális hatalom megtestesítője, ezt a hagyományosan is mocskosnak mondott állatot lehet szépíteni, tisztítani, civilizálni, de nem lehet megváltoztatni. Minden erre tett törekvés felesleges. („*Álmodban kirúzsozol malacokat. /Hiába, a disznó csak disznó marad. /Mosdathatod napestig, nem változik, /ha asztalhoz ülteted, odaszarik*”).

A *disznó* megidézi továbbá a feketevágást is az előző rendszerből, ahol éberén figyelték egymást, és jelentéseket tettek az emberek. Ez, az egymás figyelése pedig beleivódott a néplélekbe. Így a *disznó* lény a néplélek szimbóluma is lehet, aki tovább örökíti ezt a hagyományt, nem lép túl rajta, és annak is ébernek kell maradni, aki ebből ki akar lépni. Ráadásul ő egyedül van valójában ébren, mert társtalan ebben a kondaszellemben.

A videoklip összemossa az énekes szemszögéből rögzített koncertfelvételt a húsfeldolgozás pillanataival. Megjelenik egy sertés maszkot viselő ember, aki maga lesz a hentes. Eszközei a bárd, a húsdaráló. Néhány képkockán húznak egy embert, akinek csak a keze látszódik, ő a földön van, és felénk, a néző felé halad. Majd lógatott kéz képei, vércsöpögés követi ezt. A végén a *disznó* álarcos figura tölti és tekeri meg a darálót a feldolgozandó hússal.

A hús földön húzott személy, a megszólaló énekes testének húsa. Így még inkább egyértelművé válik a bedarál az élet vagy a rendszer konvencionális metafora. Ezt alakítja át, és fejt ki a szerző ebben a dalszövegben.

3.4. „*viszek egy mindig újra föl-földobott követ*” (Beck, Erdős, Grecsó, Háy, Karafiáth Orsolya, és mtsai 2013: 31)

Beck Zoltán dalszövege, a *Rubikernő* lett Poós (2010) szerint 2008 legjobb magyar dala. Ezt zenekarával, a 30Y-nal rögzítették, a központi metafora a megszólaló életének bonyolultságára a címben is szereplő *Rubik Ernő* találmánya a *Bűvös kocka*, későbbi nevén *Rubik-kocka*. Azóta is hazánk egyik legnépszerűbb bandája, a *Bogozd ki* daluk bulislágerré válása óta megállíthatatlanok. Ebben persze szerepet játszhatott a szöveg félreértése is, hiszen pont azok hallgatták, akiről ironikusan szólt. Kezdő sorainak megszólalásakor pedig mindenki tudja, hogy mi fog következni: „*Csinálj olyat, hogy másnap szégyelld, /hogy vele kefélsz és más nevével ébredsz/és ha kérdezi másnap, hogy ki az a nő, kussolj simán.*” (1) Azonban a zenekar munkássága nem merül ki ennyiben. *Beck* szövegeiben gyakran használ fel szépirodalmi utalásokat, ilyen többek közt a „*Az élet nem mély óceán, /a hajónk nem ring rajta, /mint dinnyehéjak a Dunán.*”, amely *József Attila A Dunánál* című művével folytat párbeszédet (3). Vagy az *Öltöztetnéd megint* című dal, amely *Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg* művét idézi meg azáltal, hogy egy díszbe öltöztetett szívről beszél: „*Öltöztetnéd megint a szíved ünneplőbe/betűrsz fehér inget, ahogy nyakat nyakkendőbe*” (7). *Gombos Péter* (2019b) például a dalszövegek gyakorlati felhasználását az irodalomórakon többek között az *Olyan csak olyan* című művel is kipróbálta. Azonban külön *Beck Zoltán* dalszövegeire itt nem fogok részletesen kitérni, mert a dalszöveg és az irodalom viszonyát ő teljesen másképp értelmezi, alkotási mechanizmusa is eltérő. Poós (2010: 276) így foglalja ezt össze:

„Zoli úgymond *nem tud benne állni egy dalban*. Nem kényes a szövegeire; azt mondja, kihullhatnak sorok, ha a *zene sújtó ereje* úgy kívánja. Ha kell kihúsz, mert maga a dal fontosabb számára, mint a szöveg. Azt mondja, a jó szöveg kevés dologra jó, viszont egy jó dalstruktúra gyengébb versikével is működik. *Lazára írja a szöveget*, és alárendeli a zenének.”

A költészettel a viszonya több helyen megragadható műveiben. Az egyik szemléletes példa erre a *Fürdőzők a Balatonnál* című dal, és a hozzá készült videoklip. Ebben a 20. század magyar írói és költői jelennek meg különböző fényképeken, ezekbe a szituációkba a zenekar tagjai belehelyezkednek különböző mozdulatokkal, részt vesznek a rövid jelenetekben, újra élővé téve a régi képeket. A bemutatott fényképeken szereplő művészek például: *Nemes Nagy Ágnes, Illyés Gyula, Cseh Tamás, Pilinszky János, Németh László, Déry Tibor*. (5). A szöveg orientálja a hallgatót, pár sorban elhangzik a videó apropója is: „*Fürdőző angyalokat látok a Balatonon, /bukottak tengere. /Könyvelők vannak szabadságon, /írók és mindnek van gyereke.*” (6)

„2011-ben a Margó Városi Irodalmi Fesztiválra kértünk fel először költőket és szövegíró-dalszerző zenészeket, hogy dolgozzanak együtt. Abból a nagyon egyszerű felvetésből indultunk ki, hogy a költő popsztár akar lenni, a popsztár pedig költő. A Rájátszás-esteken arra jöttünk rá, hogy a költő és a popzenész között nincs is jelentős különbség, mindkettő kreatív, és imádja a tapsot.” (Beck és mtsai 2013: 6)

Számos szöveggel népszerűsítették az irodalmat, és a popzenét is. Az, hogy eltértek a megszokott szerepüktől volt, hogy humoros, groteszk alkotáshoz vezetett, többek közt ilyen *GreCsó Krisztián Dezső* című dala, mely *Jézus Krisztust* idézi meg: „*Ha Dezsőt kiássuk, reggelre felébred, /Harmadik napra nem is lesz ott Dezső, /Csak az alakját őrző értékes lepedő.*” (Rájátszás 2015: 27) Vagy a *30Y Felhő* című dalának *Háy János*-féle átírata: „*Gergő vagy te Gergő, az én nevem Ernő, /az ember előbb utóbb, minden szexhez felnő*“, míg az eredeti Beck-dal egy romantikus, szerelmes popsám: „*Felhő vagy te, olyan felhőbb, mint a felhő/Gyerek vagy te, olyan, aki mikor felnő*” (11).

Rájátszás kezdeményezésben részt vett többek között: *Beck Zoltán, Erdős Virág, GreCsó Krisztián, Háy János, Karafiáth Orsolya, Kollár-Klemencz László, Szálinger Balázs és Szűcs Krisztián*. A projekt keretén belül kiadtak két könyvet CD melléklettel, ezek a *Rájátszás – Költészet popritmusban* és a *Szívemhez szorítom*¹⁴ címet viselik, illetve egy film is megjelent a *Viszem magammal – A Rájátszás-film*.

Az alkotókat megkérdezték a vers és a dalszöveg különbségeiről. *Szálinger* szerint: „*Semmi. Amúgy meg sok pénz. Gondolom.*” (Beck és mtsai 2013: 99) *Kollár-Klemencz* így nyilatkozott: „*Alapvetően nincs, nem is volt, egy tőről fakadnak. Sokáig minden költő el tudta énekelni a versét, aztán valahogy ez belazult. [...] Mivel nem tudták előadni, mélyebbre kellett*

¹⁴ A könyv Háy János dalszövegének címéről kapta a nevét.

ásni, hogy a szavak olvasva is kellő erővel bírjanak, így a vers megerősödött, az énekesek meg egyre jobban énekeltek.” (Beck és mtsai 2013: 91)

Az alkotócsoporthoz a munkásságából az *Ezt is elviszem magammal* (Rájátszás 2015: 30–31) című művet fogom kiemelni, ennek szerzői: Kollár-Klemencz László és Erdős Virág¹⁵. A *Viszem magammal – A Rájátszás-filmből* (14) a megismerhető a keletkezésének körülménye: Kollár-Klemencznek volt egy refrénje, egy hangulata és egy dallama. Ezekhez szöveget, verset írt Erdős Virág, így töltve fel tartalommal azt, fejtve ki, hogy mi mindent visz el. A két mű, dalszöveg és vers között inkább formai különbségek vannak, és fontos a dalszövegben megjelenő refrén is, mert az a versben nincs meg, ez a címadó sor is. Továbbá az utolsó sor változása.

A szövegben egy kortárs jelenség kerül bemutatásra, a kivándorlásra készülődés. A téma relevanciáját mutatja az is, hogy többen kapcsolódtak dalaikban hozzá, mint a 30Y a *disszidálok* című dalával: „Lelépek én is, de közbeszólász folyton./Túl lennék már a keleti blokkon./Ülj ide mellém, foglaltam, mondom - Sopron.../Nyugatra mentek a keleti zenészek,/a vonat ablakból még visszanéztek,/onnan tudnák, hogy nyugaton az élet, élet...” (2) vagy a Quimby a *Kivándorló Bluesban*: „inkább szoríts nekem/ha menni muszáj/hidd el én veled maradnék/szívesen széjjelszakadnék/ha lenne mér'/Magyarország!” (29)

Az *Ezt is elviszem magammal* művek (dalszöveg és vers) témáját felsorolásból ismerjük meg (Beck és mtsai 2013: 30–31). A lírai én elmondja, hogy miket visz el a megszólaló magával, ilyen például: a kihízott naci, a sok átbliccelt év, a régi párok, exek, a búval bevetett föld, Pest, egy rákos sejt, vagy maga a haza. Leltárba veszi a pozitív és a negatív dolgokat, történeteket, illetve az emberi kapcsolatait, a számára fontos tárgyakat, helyszíneket. Ezeket mintegy becsomagolja, a személyiségének, a magyarságtudatának minden darabkáját elviszi a megszólaló magával, semmit nem hagy maga után. A legkisebb sejtől az országig mindent számba vesz. Szeretettel szól mindezekről, vagyis búcsúja nem feltétlenül vidám, de azzá teszi a humorral, a használt szavakkal, a nosztalgiával. Az utolsó előtti sorban kiderül a motivációja is, a 20. századi diktatúrák tapasztalata, az ennek megismétlődésétől való félelem. A zárata a műveknek eltérő. Míg a versben így, ebben a formában olvasható:

¹⁵ Választásom oka személyes. A gimnáziumi szalagavatón ezt játszotta el két osztálytársam, az egyik Mustos Gergely volt, aki ma a Trampúr feltörekvő alternatív zenekar énekes. A banda 2022-ben állandó előzenekarként van jelen a az 1980-as évektől jelenkorunkban is nagy hatást gyakorló Müller Péter Sziámi AndFriends fellépései előtt.

„aki ma büntet

az holnap lövet

viszek egy mindig vissza-

visszahulló

követ”

Addig a dalszövegben megváltozik a forma, és két szó is: „aki ma büntet az holnap lövet viszek egy mindig újra föl-földobott követ”. Intertextuális kapcsolatot teremt Ady Endre *A föl-földobott kő* című versével. A versben nem szó szerint, míg a dalszövegben egy az egyben megjelenik. Ezzel kitágítja az értelmét a műveknek. Míg a vers formája és a visszahullás egy lefelé való esést, egy állandósult állapotot mutat meg vizuálisan is, addig a dalszöveg az Ady-versben is megfogalmazott visszatérés, felfelé ívelés (dobás) lehetőségét is magába foglalja.

4. „A költő messzire költözik” (Likó 2016: 123)

Óravázlat

Az óra téma feldolgozására tervezett idő: kétszer 45 perc

Osztály: 12.

Az osztály létszáma: 20-25 fő

Témakör: Kortárs irodalom

Téma címe: a vers létmódja a 21. században. A disznó megjelenése az irodalomban.

Óra típusa: Új ismereteket feldolgozó óra

Megelőző ismeretek: Posztmodern művészet

Oktatási cél: A vers másfajta létmódjának megismerése. A dalszövegek által a disznó motívum feltérképezése a populáris, illetve magas kultúrában.

Nevelési cél: A tanuló gondolatainak egymással való megosztása. Azok tiszteletben tartása a többi diák réstéről. Együttműködés, csapatmunka fejlesztése.

Fejlesztendő kompetenciák: Irodalmi művek értelmezése. Kritikai gondolkodás. Szintetizálás.

Új ismeretek: az intermédia fogalma

Módszerek: közös megbeszélés, egyéni munka, csoportmunka

Szükséges technikai eszközök: laptop, projektor, nyomtatott szövegek, írólapok, csomagolólapok, íróeszközök, kivetített kép

Idő	Az óra menete	Megjegyzések
1'	Felkészülés az órára.	Eszközök ellenőrzése.
4'	Ráhangolódás: A tanár kiosztja a lapokat. Ezután ismerteti a feladatot. Az egyik lapon kell nyomot hagyni. Két perc lesz a feladatra, ez alatt bármit lehet rajzolni, firkálni, senkinek nem kell majd bemutatni.	egyéni munka, 1 db írólap, stopper
3'	A megmaradó lapra bármit lehet írni, szabad, automatikus írás, szintén két perc alatt.	egyéni munka, 1 db írólap, stopper
15'	Jelentésteremtés: Ismerős részek, intertextusok keresése a megadott dalszövegekben, anélkül, hogy tudnák a tanulók, hogy ezek azok. Nyomtatva kapják meg őket. Majd megbeszélése annak, hogy melyik tanuló mit gondol, mit talált.	egyéni munka; kinyomtatott dalszövegek: <i>Likó Marcell: Lehunyom a szemem,</i> <i>Beck Zoltán: Öltöztetnéd megint</i> (7)
15'	Kreatív írás: írni kell egy legalább négy soros bármilyen rímelésű verset. Ehhez nem témát kapnak, hanem <i>Bukta Imre: Katonatisztek a disznótoron</i> (1992) című festményét (12) gondolatindítónak.	egyéni munka, vetítő
22'	Lehetőségek egy disznó feldolgozására: Három dalszöveg feldolgozása csoportban, egy asszociációs térkép készítése a szövegek kapcsán.	csoportmunka (4-5 fő) kinyomtatott dalszövegek (mindenki ugyanazokkal a szövegekkel dolgozik) 1. <i>Lovasi András: Disznók tánca</i> 2. <i>Lovasi András: A következő buszon</i> 3. <i>Likó Marcell: Ébren</i>

		csomagolópapír, író és rajzeszközök
15'	A készített térképek bemutatása csoportonként, esetleges kiegészítés.	A tanárnak figyelnie kell arra, hogy megjelenjenek: görög mitológia, <i>Biblia</i> , <i>Ady Endre: Harc a Nagyúrral</i> , <i>Weöres Sándor: Tündér</i> , <i>József Attila: Eszmélet</i> , a népművészet, a filmek, animációs filmek, képzőművészeti alkotások.
15'	Reflektálás: Csoportmunkában kell a <i>30Y Felhő</i> című dalának az egyik strófáját átírni, úgy, hogy megjelenjen benne az órán tárgyalt állat: a disznó. Az írások bemutatása, legalább három önként jelentkezőjét közösen meg kell hallgatni.	csoportmunka a dalszöveg részletének nyomtatott verziója: <i>„Felhő vagy te, olyan felhőbb, mint a felhő/Gyerek vagy te, olyan, aki mikor felnő/Tudja, kire hasonlít, azért is tagadja/Minden mérge elszállt, maradt a haragja/(Elszállt...)” (4)</i> értékelés, zárás

Reflexió az óravázlathoz:

Az órát a gyakorlatban nem tudtam megvalósítani, így a tervezésére szeretnék reflektálni. Az első szempontom az volt, hogy szórakoztató legyen. Én sem szeretek unatkozni, a diákok pedig főleg nem. A második, hogy a tanulók is alkossanak valamit, egyénileg és csoportosan is. Ezért kezdtem a firkarajzzal és az automatikus írás feladattal. Ezt korábban már kipróbáltam 9. évfolyamosokkal egy vizuális kultúra órán, és sikeres volt. Kellően rá tudtak hangolódni a későbbi kreatív feladatokra. Emellett szerettem volna, hogy az asszociációs feladattal felelevenítsék a korábbi ismereteket, és kibővítsék a kontextust. Hogy a művel kapcsolatos bármilyen gondolatukat bármilyen messze is visz megmutassák. Az intertextualitással kapcsolatos feladatnak a célja is ebbe az irányba megy el, hogy lássák ezek a szövegek is kapcsolatot teremtenek egymással, mint ahogy a posztmodern jellemzőinél megtanulják. A másik szempont a malac, disznó a művészetben való sokféle megjelenésének tudatosítása.

Hogy ezek a szövegek, képek, filmek ezzel a motívummal összekapcsolódnak, és hatnak egymásra, részt vesznek a jelentésképzésben. A reflektálás feladatánál egy könnyed zárás volt a cél, mert ez a szöveg könnyen átírható, és akár humorossá is tehető.

Amikor megfogalmazódott bennem az alternatív dalszövegek irodalmi művek közé, mellé vagy közelébe sorolhatósága, és irodalomórai megjeleníthetőségük, akkor műcsoportok létrehozásával szerettem volna szerettem volna a vers mai létmódját megközelíteni egy hasonló óra keretében. Témákba való besorolás lett volna, mint a szerelem, emigráció, városi élet, társadalmi problémák, a titok, azonban ezek ahhoz komolynak bizonyultak, hogy motiválni is lehessen velük a tanulókat. Persze, valószínűleg kihagyhatatlanok a témában ezek, de itt most arra ment ki a játék, hogy *Pepa malacot*, *A három kismalacot*, *Lovasi disznóvágásait*, *Weöres* szárnyaló sertéseit egy nagy egészbe helyezve lehessen látni.

5., „Annyi legyen csak, amennyi muszáj” (15)

Dolgozatomban arra szerettem volna választ találni, hogy van-e helye a populáris kultúra termékeinek az irodalomórán. Ezen belül is az alternatív dalszövegek létmódját vizsgáltam meg, hogy miért érzem őket olyan közelinek az irodalmi alkotásokhoz, a lírához, miért juttattja egy-egy vers vagy regény eszembe *Lovasi András* vagy *Beck Zoltán* dalszövegeit és fordítva. Hogyan működnek mégis ezek? Továbbá, milyen lehetőségek vannak ezen alkotások megjelenítésére a tanítási gyakorlatban, milyen elmélet, modell segíthet ennek keretét adni. A legfontosabb kérdés pedig az volt, hogy szükség van-e erre?

A válasz az, hogy igen. Az olvasási szokások, és a kultúrához való viszony megváltozása, továbbá a tanulók igényei is indokolják ezt. Ha nem is válnak ezektől magas irodalom vagy kultúra fogyasztókká legalább megismerhetnek egy alternatívát, közelíthetnek hozzá. Vagy azt, hogy a kultúra termékeinek besorolása a magas vagy tömegkultúra körébe nem kőbe vésettek. Hogyha a Netflixen filmet keresnek lehetőséget adnak egy olyan filmnek is akár, mint a *Reisz Gábor Van valami furcsa és megmagyarázhatatlanja*, vagy elmennek egy olyan zenekar koncertjére, akit még nem ismernek. A cél, hogy a körülöttük lévő világot több és újabb nézőpontból is lássák. Felfedezzék.

Ehhez a gondolathoz hozok egy újabb, és egyben dolgozatom utolsó példáját, a középiskolások saját kultúrájának megragadására. Napjaink egyik legnépszerűbb alternatív zenekarrá válik az *Elefánt*. Énekes dalszövegírójuk *Szendrői Csaba* a közösségi médiában nagyon aktív, rengeteg tizenéves követi az oldalait. Az egyik 2022-es diáktüntetésen az ő

dalszövegeit idézték a transzparenszen. (35) Többek közt a *Vacakot* „Fehér krétával küzdök egy fehér lapon”, ezt Instagram-oldalán meg is osztotta (16). Emellett részt vesz az *OLASNI SZABAD!* projektben, ahol az olvasást népszerűsíti (36). *Dr. Csendrői Szabi* „álnéven” 2021-ben kiadott egy kötetet, sajátos rövid életbölcseiségeivel, *Tar Brigitta* illusztrációval kiegészítve. Ehhez hasonlókat olvashatók benne:

„... és akkor vannak azok az olyan szép lányok, akikkel azért merünk szóba állni, mert abban bízunk, hogy:

a) más nem mert

b) már csalódtak elégszer a szép férfiakban

Részlet Dr. Csendrői »Van nálad rosszabb asszem« című rádiókisokosából”

(Szendrői 2021)

2022-ben megjelentette verseit is, amik nem a dalszövegei, hanem külön művek. Ez a *Mintha muszáj lenne* címet viseli. Ennek a hátoldalán *Simon Márton* szavai olvashatók: „ezekben a szövegekben a szomorúság is könnyű és kicsit, és a vicc mindig nehéz. [...] Egy okos tekintet és egy okos nyelv találkozása jókor, jó helyen. Könnyed és súlyos. És - a szónak abban a ritka értelemben, ami nem kínos - szép.” (Szendrői 2022)

Irodalom

- Arató László 1996. Kispál és a borz: Halszív. Műelemzés (-paródia)? Lovasi István dalszövegeiről. *Iskolakultúra*, 6. 1. sz., 117–118. Letöltés: <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/31249/30966> (2022. 09. 02.)
- Arató László 2003. február 21. Tizenkét tétel az irodalomtanítás válságáról. *Élet és Irodalom*. Letöltés: <https://www.es.hu/cikk/2003-02-24/arato-laszlo/tizenket-tezis.html> (2022. 09. 02.)
- Arató László 2006a. A populáris regiszter az irodalomtanításban. In: Sipos Lajos (főszerk.): *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Krónika Nova Kiadó, Budapest. 2006, 897–904.
- Arató László 2006b. Szövegértés, szövegalkotás a magyarórán. In: Sipos Lajos (főszerk.): *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Krónika Nova Kiadó, Budapest. 2006, 144–162.
- Arató László 2017. Kitől és mitől kell megvédeni az irodalomtörténetet. In: Fenyő D. György (szerk.): *A szöveg vonzásában*. Dülő, 69–78. Letöltés: <https://issuu.com/muut/docs/dulo027> (2022. 10. 10.)
- Balázs Imre József 2021. Dalszövegológia. Értelmezési trendek és hagyományok a közelmúlt dalszövegei kapcsán. In: Laczkó Krisztina és Tátrai Szilárd (szerk.): *Líra, poétika, diskurzus*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2021, 239–251. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/22300/22305/22305.pdf> (2022. 10. 06.)
- Ballagó Júlia 2021. A lírai diskurzus résztvevőinek szociokulturális szituáltsága alternatív és populáris dalszövegekben. In: Laczkó Krisztina és Tátrai Szilárd (szerk.): *Líra, poétika, diskurzus*. ELTE Eötvös József Collegium Budapest, 251–272. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/22300/22305/22305.pdf> (2022. 10. 06.)
- Bárány Tibor 2017. Az előszobaelméletről és a tömegkultúra "funkcionális megkülönböztetéséről" In: Fenyő D. György (szerk.): *A szöveg vonzásában*. Dülő, 34–39. Letöltés: <https://issuu.com/muut/docs/dulo027> (2022. 10. 10.)
- Barna Emília 2015. Lehet-e népszerű az alternatív? In: Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkultúrák*. Rózsavölgyi és Társa. 181–192.
- Beck Zoltán, Erdős Virág, Grecsó Krisztián, Háy János, Karafiáth Orsolya, ... és Szűcs Krisztián 2013. *Rájátszás – Költészet popritmusban*, Bookline – Kultúrkombinát, Budapest.

BéRCZeSi RóBeRT 2021. *DaLSZöVeGKöNYVe*, Sclar, Budapest.

Bókay Antal 2006. Az irodalomtanítás irodalomtudományi modelljei. In: Sipos Lajos (főszerk.): *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Krónika Nova Kiadó, Budapest. 2006, 29–43.

Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes, Simon Gábor, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Poétikai mintázatok kognitív stilisztikai kutatása. A Stíluskutató csoport kutatási terve. In: Domonkosi Ágnes és Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger, Líceum Kiadó, 211–222. Letöltés: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4781/1/Nyelvpo%C3%A9tikakogn%C3%ADci%C3%B3.pdf>

Dömötör Endre – Jávorszky Béla Szilárd 2017. *A rock története 4*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Füköh Borbála 2004. *Slágerek szövegfelépítése és interpretációs lehetőségeik*. In: Gecső Tamás (szerk.): *Verbalitás és nyelvhasználat*. Tinta Kiadó, Budapest, 103–114.

Géczi János 2015. *Bunkerrajzoló. Likó Marcell – élettörténet-rekonstrukció*. (2. kiadás) Athenaeum

Gombos Péter 2019a. A digitális generáció olvasási szokásai – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és Nevelés*. 3–4. Letöltés: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/hogyan-es-mit-olvas-a-digitalis-generacio-a-2017-es-reprezentativ-olvasasfelmeres> (2022. 10. 12.)

Gombos Péter 2019b. Kortárs szövegek tanítása felső tagozaton. *Studia Litteraria*, 58. 1–2.sz., 339–346. Letöltés: <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/4279/4114> (2022. 10. 12.)

Horváth László Imre 2019. Ringó Ikaruszon. Miért működnek költészetként Lovasi András egyes dalszövegei? In: *Pannon Tükör*. 24. 5. sz., 68–73.

Imre Petra 2017. A SZERELEM megkonstruálása populáris és alternatív dalszövegekben. *Ösvények*, 1. 1. sz., 27–47.

Letöltés:

https://osvenyek.elte.hu/media/6c/35/941986f752f30fec275da67f66e1be5b68d891f2b4a3feec24af49d045dc/Imre17_1.pdf (2022. 09. 04.)

Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János 2006. *A magyar rock története 2*. Népszabadság Könyvek, Budapest.

Jávorszky Béla Szilárd 2020. „Kellünk, tehát vagyunk”. In: Maruzsa Tímea (szerk.): *A falak leomlanak. A rendszerváltás és a könnyűzene*, Öröm a zene, Budapest, 94–111.

- Kispál Dániel 2019. *Az irodalomtanítás válsága. A konstruktivista irodalomtudomány és az irodalomtanítás lehetséges kapcsolódási pontjai a 21. században.* In: Kusper Judit (szerk.): *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae*, Líceum Kiadó, Eger, 21–30.
- Kispál Dániel 2022. *Középiskolai magyartanárok irodalomtanításra vonatkozó nézeteinek vizsgálata.* Doktori (PhD) értekezés. Letöltés: <http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/100/1/Kispál%20Dániel%20-%20Disszertáció.pdf> (2022. 11. 13.)
- Kiss László – Bérczesi Róbert 2019. *Én meg az Ének.* Athenaeum.
- Knausz Imre 2002. Műveltség és autonómia. *Iskolakultúra*, 12. 9. sz., 87–102. Letöltés: <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/19711/19501> (2022. 09. 18.)
- Kosztits Attila 2020. „Fényesebb a láncnál az elme”. In: Maruzsa Tímea (szerk.): *A falak leomlanak. A rendszerváltás és a könnyűzene*, Öröm a zene, Budapest, 112–127.
- Kosztits Attila 2021. Nextgeneration Pécs. In: Vass Norbert (szerk.): *„Boldog, szép napok?” - a magyarországi könnyűzene helyzete az átalakulás éveiben*, Öröm a Zene, Budapest. 61–76.
- Kőszeghy Péter 2009. *Balassi Bálint.* Kalligram Kiadó, Pozsony. Letöltés: http://real.mtak.hu/18471/1/Balassi_jav4_kesz.pdf (2022. 11. 02.)
- Lévai Balázs 2014. *Lovasi – Idáig tudom a történetet.* Libri, Budapest.
- Lovasi András és S. Varga Ilona (2001): *Kispál és a borz – Daloskönyv – Jutka Emese Pistike és a többiek.* Alexandra, Budapest.
- Lovasi András 2017. *Még nem összes.* Libri, Budapest.
- Likó Marcell 2016. *Énekelt és el nem énekelt dalok.* Athenaeum, Budapest.
- Marton László Távolodó 1997. *Pécsi szál. Kispál-könyv.* Cross Roads Records.
- Molnár Cecília Sarolta 2014. 05. 08. *Mire jók a dalszövegek?* Tani-tani online. Letöltés: http://www.tani-tani.info/mire_jok_a_dalszovegek (2022. 10. 23.)
- Molnár Cecília Sarolta 2012. 05. 04. *Tiszta szívvel. A testem virul, a lelkem kicsit halott.* Nyelv és tudomány. Letöltés: <https://www.nyest.hu/hirek/a-testem-virul-a-lelkem-kicsit-halott> (2022. 10. 23.)
- Nahalka István 1997a. Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron I. *Iskolakultúra*. 1997/2., 21–33.
- Nahalka István 1997b. Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron II. *Iskolakultúra*. 1997/3., 22–40.

- Nahalka István 1997c. Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron III. *Iskolakultúra*. 1997/4., 3–20.
- Pap Balázs – S. Laczkó András 2006. „Ma nem oldlak meg probléma” – A Kispál és a borz dalairól. *Prae* 3: 7–22. Letöltés: https://www.prae.hu/prae/content/journals/prae_2006_3_beliv.pdf (2022. 10. 06.)
- Poós Zoltán 2010. Táskarádió. *50 év, ötven magyar sláger*. Rózsavölgyi és Társa.
- Rájátszás 2015. *Szívemhez szorítom*. Magvető–Kultúrkombinát, Budapest.
- Sebők Ferenc 1982. *Énekelt versek*. Magvető, Budapest.
- Szendrői Csaba 2021. *A dolgok és amik mögöttem vannak*. Scolar, Budapest.
- Szendrői Csaba 2022. *Mintha muszáj lenne*. Scolar, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2012. Az aposztrofé és a dalszövegek líraisága. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 197–207. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/10700/10763/10763.pdf> (2022. 09. 01)

Elektronikus és internetes források

- (1) 30Y: Bogozd ki. Letöltés: <https://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/14579/30y/bogozd-ki-zeneszoveg.html> (2022. 11. 14.)
- (2) 30Y (2014. febr. 19.): disszidálók (videó). Letöltés: <https://www.youtube.com/watch?v=FgbVf4aMzhs> (2022. 11. 05.)
- (3) 30Y: Emberirtó. Letöltés: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/60882/30y/emberirto-zeneszoveg.html (2022. 11. 14.)
- (4) 30Y (2012. 07. 19.): Felhő (videó). Letöltés: <https://www.youtube.com/watch?v=Koobgfv3H94> (2022. 11. 15.)
- (5) 30Y (2019. 12. 02.): Fürdőzők a Balatonnál (videó). Letöltés: https://www.youtube.com/watch?v=rQL6N_O71iU (2022. 11. 14.)
- (6) 30Y: Fürdőzők a Balatonnál. Letöltés: <https://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/109293/30y/furdozok-a-balatonnal-zeneszoveg.html> (2022. 11. 14.)
- (7) 30Y: Öltöztetnéd megint. Letöltés: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/13158/30y/oltoztetned-megint-zeneszoveg.html (2022. 11. 14.)

- (8) A dal mindenkié - A Randi (2016. 09. 15.) (videó) Letöltés:
[WoZvu1YMRhttps://www.youtube.com/watch?v=nr-0QTWmQpA&list=PLgoLVSwVB6sCiz7LLqnXwEpWoZvu1YMR&index=6](https://www.youtube.com/watch?v=nr-0QTWmQpA&list=PLgoLVSwVB6sCiz7LLqnXwEpWoZvu1YMR&index=6)
(2022. 11. 04.)
- (9) A Vers Mindenkié (2015. 08. 03.): Wellhello - Apu Vedd Meg (videó). Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=ffmZ-AcwmXg&list=PLgoLVSwVB6sCiz7LLqnXwEpWoZvu1YMR&index=4&ab_channel=NuHeadzTv (2022. 11. 04.)
- (10) Beck Zoli–Életút (2022. január 6.) (film). Letöltés:
https://www.hajogyar.hu/musorok/életut/beck-zoli?media_type=video (2022. 03.15.)
- (11) Beck Zoltán és Háy János (2011. 09. 02.): Felhő/Bűzfelhő (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=gulRnmRn0Ig> (2022. 11. 15.)
- (12) Bukta Imre (1992): Katonatisztek a disznótoron (kép). Letöltés:
<https://www.ludwigmuseum.hu/mutargy/katonatisztek-disznotoron> (2022. 11. 20.)
- (13) Chuck Lorre és Steven Molaro (2021): Az ifjú Sheldon, 5. évad 1. rész (filmsorozat)
Elérhető a HBO Max streaming szolgáltatónál.
- (14) Dombrowszky Linda (rendező) (2014. dec. 23.): Viszem magammal – A Rájátszás-film
(film). <https://www.youtube.com/watch?v=WU4JHdAnCfs&t=2s> (2022. 11. 14.)
- (15) Elefánt (2019. 09. 20): Kösz (videó). Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=Iib_wTmwiLg (2022. 10. 23.)
- (16) Elefánt: Vacak. Letöltés: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/92310/elefant/vacak-zeneszoveg.html (2022. 10. 23.)
- (17) ÉN IS MEG TUDOM CSINÁLNI! – TEHETSÉGGUTATÓT INDÍT A KISPÁL ÉS A BORZ (2022. július 19.) Letöltés: <http://www.macsekkolo.hu/2022/07/19/en-is-meg-tudom-csinalni-tehetsegkutatot-indit-a-kispal-es-a-borz/> (2022. 11. 04.)
- (18) Fishing on Orfű plakát (kép). Letöltés: https://fishingonorfu.hu/wp-content/uploads/2022/10/Fishing_zenekaros_plakat_02-min-1-scaled.jpg (2022. 11. 03.)
- (19) Kiscsillag (2008. 03. 10.): Fishing on Orfű (videó) Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=jJj16gL-Xbs> (2022.11.03.)
- (20) Kiscsillag (2016. 04. 08.): Idáig tudom a történetet 1–2. (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=eRYaqqn3tRw> (2022. 03. 05.)

- (21) Kiscsillag (2007. 07. 05.): Kockacukor. (videó) Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=71MFvUFPwNo> (2022. 11. 14.)
- (22) Kiscsillag (2018. 04.28.): Ott ahol akarod (videó). Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=VIovHeud_kU (2022. 11. 05.)
- (23) Kispál és a Borz (2010. 01. 14.): Egy az egybe (csak maga) (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=k2ApEuUjfRo> (2022. 11. 14.)
- (24) Kispál és a Borz (2006. 08. 12.): Halszív (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=HljWPqB9EP4> (2022. 11. 13.)
- (25) Kispál és a Borz (2016. 07. 08.): Jutka. (videó) Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=EKKw478djgw> (2022. 11. 14.)
- (26) Költőnk és kora – Lovasi András (2001; 2019. 11. 14.) (film). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=A9X8UqTEywE> (2022. 11. 05.)
- (27) KREATÍV DALSZÖVEGÍRÓ TÁBOR LESZ JÚLIUSBAN ORFÚN (2021. május 11.)
Letöltés: <http://www.macsekkolo.hu/2021/05/11/kreativ-dalszovegiro-tabor-lesz-juliusban-orfun/> (2022. 11. 04.)
- (28) Partizán Session Extra (2022. 02. 28.): Újra együtt a Kispál és a Borz. (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=T-cm9fWZq9Q&t=224s> (2022. 11. 04.)
- (29) Quimby (2013. máj. 17.): Kivándorló Blues (videó). Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=vqE-2iH_eHE (2022. 11. 15.)
- (30) Tankcsapda (2010. 03. 04.): Üdvözl a Pokol (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=Yor37cKUN-E> (2022.10.31.)
- (31) Vad Fruttik (2018. 04. 05.): Ébren (videó). Letöltés:
<https://www.youtube.com/watch?v=EDwE8OIxLD4> (2022. 11. 04.)
- (32) VAN filmzenekar (2020. 07. 10.): Szőke lettél (videó). Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=AbLX7fVK_NA (2022. 11. 05.)
- (33) zene szóban - Vad Fruttik (2018. jan. 23.). (videó) Letöltés:
https://www.youtube.com/watch?v=_zRQDv-Rhng (2022. 11. 15.)
- (34) <https://fishingonorfu.hu> Letöltés ideje: (2022. 10. 23.)
- (35) https://www.instagram.com/p/CkESaY2ouY_/?hl=hu (2022. október 23). Letöltés ideje:
2022. 11. 19.
- (36) <https://www.instagram.com/olvasniszabad/?hl=hu> (2022. október 23). Letöltés ideje:
2022. 11. 19.
- (37) <https://kispalonorfu.hu/> Letöltés ideje: (2022. 10.23.)